

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЗАОЧНОЇ
ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ГЕОДЕЗІЇ І ГЕОІНФОРМАТИКИ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
освітнього ступеня «Магістр»

тема **«ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ»**

Виконав: студент групи ЗВ – 21 маг
Винницький А. Ф.
освітнього ступеня «Магістр»
спеціальності
193 «Геодезія та землеустрій»
Керівник: д. е. н., доцент
Ступень Р. М.

ДУБЛЯНИ- 2021

УДК: 332.334.2

Еколого-економічні засади використання земель рекреаційного призначення у містах. Винницький А. Ф. Дипломна робота. Кафедра геодезії і геоінформатики. Львів, Львівський національний аграрний університет, 2021 р.

66 с. текстової частини, 3 таблиці, 14 рисунків, 50 використаних джерел.

У дипломній роботі розкрито визначальні аспекти та особливості рекреаційної діяльності. Досліджено теоретико-методичні основи функціонування міських територій. Розкрито зміст концепції рекреаційного землекористування міських територій. Доведено еколого-економічні імперативи формування рекреаційного землекористування міських територій. Виявлено конкурентні переваги та оцінено сучасний стан розвитку рекреаційної діяльності. Здійснено еколого-економічний аналіз використання земельних ресурсів та вивчено місце в них рекреаційних територій.

Вивчено ознаки рекреаційного використання земель міських територій. Досліджено напрями підвищення ефективності рекреаційного використання земель у містах. Обґрунтовано принципи еколого-економічного управління рекреаційним землекористуванням. Запропоновано стратегічні напрями розвитку рекреаційного землекористування міських територій.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ.....	8
1.1. Теоретичні засади рекреаційної діяльності	8
1.2. Теоретико-методичний базис функціонування міських територій.....	12
1.3. Еколого-економічні аспекти формування земель рекреаційного призначення у містах.....	18
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ.....	25
2.1. Конкурентні переваги розвитку рекреаційної діяльності.....	25
2.2. Еколого-економічний аналіз використання рекреаційних територій.....	30
2.3. Особливості використання земель рекреаційного призначення міських територій.....	37
РОЗДІЛ 3. СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ.....	41
3.1. Раціональна організація міських територій.....	41
3.2. Просторове управління рекреаційним землекористуванням у містах.....	45
3.3. Стратегічне планування розвитку рекреаційного землекористування міських територій.....	50
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ.....	55
РОЗДІЛ 5. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	58
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформаційні процеси, котрі сьогодні здійснюються в економіці країни, допомагають розвитку рекреаційної сфери як однієї з пріоритетних ділянок народного господарства, яка швидко розвивається і суттєво впливає на економічне, соціальне, цивілізоване, екологічне та навколишнє середовище. При цьому вагома частка населення проживає в міських районах з несприятливими екологічними умовами та навколишнім середовищем. Це робить особливо актуальним відновлення фізичних та емоційних сил, витрачених у процесі праці, і, відповідно, проблеми забезпечення потреб людей в рекреаційних зонах.

У роботах І. К. Бистрякова, О. І. Дребот, О. Д. Гнаткович, Д. С. Добряка, О. С. Дорош, Т. О. Євсюкова, Н. В. Зіновчук, Ш. І. Ібатулліна, А. Г. Мартина, А. Я. Сохничя, Р. М. Ступеня, А. М. Третьяка, М. А. Хвесика, Г. В. Черевка та інших авторів, висвітлювались питання, пов'язані з актуальними питаннями землеустрою, рекреаційного використання земель, у тому числі міських територій.

Однак комплексні дослідження щодо формування, використання та оцінки рекреаційного використання земель у міській місцевості залишаються невеликими, що зумовило вибір теми дипломної роботи.

Мета і завдання. Метою дипломної роботи є обґрунтування теоретичних та методологічних положень та розробка практичних рекомендацій щодо формування засад використання земель рекреаційного землекористування міських територій .

Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

- встановити характеристики сучасного стану та визначити тенденції розвитку туристично-рекреаційної діяльності;
- оцінити та узагальнити особливості функціонування рекреаційного землекористування в міській місцевості;
- розробити комплекс заходів щодо підвищення ефективності

рекреаційного використання земель;

- сформулювати підходи до екологічного та економічного управління рекреаційним землекористуванням.

Об'єктом роботи є процеси формування а також діяльності рекреаційного землекористування міських територій.

Предметом роботи є комплекс теоретичних, методичних та практичних засад екологічного та економічного забезпечення рекреаційного землекористування в міській місцевості.

Інформаційною базою служили законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, законодавчі й нормативні документи ЄС, Укази і розпорядження Президента України, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, звітності регіональних управлінь Держгеокадастру, наукова література, результати власних досліджень.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається з вступу, п'яти розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 67 сторінок. Робота містить 14 рисунків та 3 таблиці. Список використаних джерел налічує 50 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ

1.1. Теоретичні засади рекреаційної діяльності

Трансформаційні процеси, котрі сьогодні здійснюються в господарстві країни, допомагають розвитку рекреаційної сфери як однієї з основних галузей народного господарства. Розвиток рекреації вченими також розглядається як одна з умов стабілізації економіки і навіть як самостійний, перспективний напрямок для економіки в цілому та окремих її територіальних утворень. За останні роки туристична галузь набула ознак стійкості та зростання основних показників їх внеску у соціально-економічний розвиток країн. Розвитком індустрії туризму займаються як окремі уряди (існують спеціальні міністерства туризму), так і Міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня туристична організація (UNWTO), Організація економічного співробітництва та розвитку, Всесвітня рада з подорожей і туризму (WTTC), Всесвітня асоціацію з питань дозвілля і відпочинку (WLRA).

Для будь-якої діяльності, в тому числі і рекреаційної, необхідно мати певні ресурси, адже рекреаційна діяльність має чітку ресурсну спрямованість. Властивості функціонування та розвитку туристично-рекреаційної діяльності великою мірою виявляються якісними і кількісними вимірами наявного ресурсного потенціалу, що пояснюється чіткою ресурсною орієнтованістю та спрямованістю. При цьому ресурсний потенціал у кожному регіоні багатоманітний через відмінності у складі, кількісних та якісних характеристиках цих ресурсів, методиках їх оцінки за рекреаційно-екологічним потенціалом, гранично допустимих екологічних навантажень, створюючи наукову проблему стосовно необхідності виявлення та формування ресурсного потенціалу туристичних територій. Тому ресурси є головною умовою функціонування туристично-рекреаційного комплексу

території. Можливість віднесення туристично-рекреаційної сфери до пріоритетної чи другорядної залежить від характеру, складу туристично-рекреаційних ресурсів, їх вартості, кількості та наявності. Отож, туристично-рекреаційні ресурси є ваговою складовою туристично-рекреаційного потенціалу та основою рекреаційної діяльності.

Рекреаційні ресурси – це природні явища, природні, природно-антропогенні та антропогенні об'єкти, а також об'єкти господарської діяльності, які характеризуються унікальністю, своєрідністю, екзотичністю, естетичною привабливістю, доступністю, лікувальною та соціально-культурною значущістю для рекреаційної діяльності та використовуються для організації різноманітних форм і видів відпочинку. Рекреаційні ресурси включають сукупність складових природних комплексів та об'єктів історико-культурної спадщини, безпосереднє використання яких благотворно впливає на людину, сприяє збереженню та відновленню її фізичного та духовного здоров'я. Туристичні ресурси - це комплекс природних і створених людиною об'єктів, цінних у рекреаційному плані для використання в оздоровчих, туристичних, спортивних і освітніх цілях [8, с. 25].

На рис. 1.1 представлена класифікація туристично-рекреаційних ресурсів за видами туристично-рекреаційної діяльності. Рекреаційні ресурси можна розділити на дві групи: 1) природні – природні об'єкти та комплекси, цінні в рекреаційному плані; 2) соціально-культурні (інфраструктурні) - штучно створені об'єкти рекреаційного призначення.

Природні туристично-рекреаційні ресурси поділяють: за приналежністю до окремих компонентів природного середовища; за функціональним призначенням; за вичерпністю; за відновленням.

До соціально-культурних рекреаційних ресурсів належать: культурно-історичні об'єкти (меморіали, музеї, архітектурні ансамблі); культурно-історичні явища (етнографічні, релігійні).

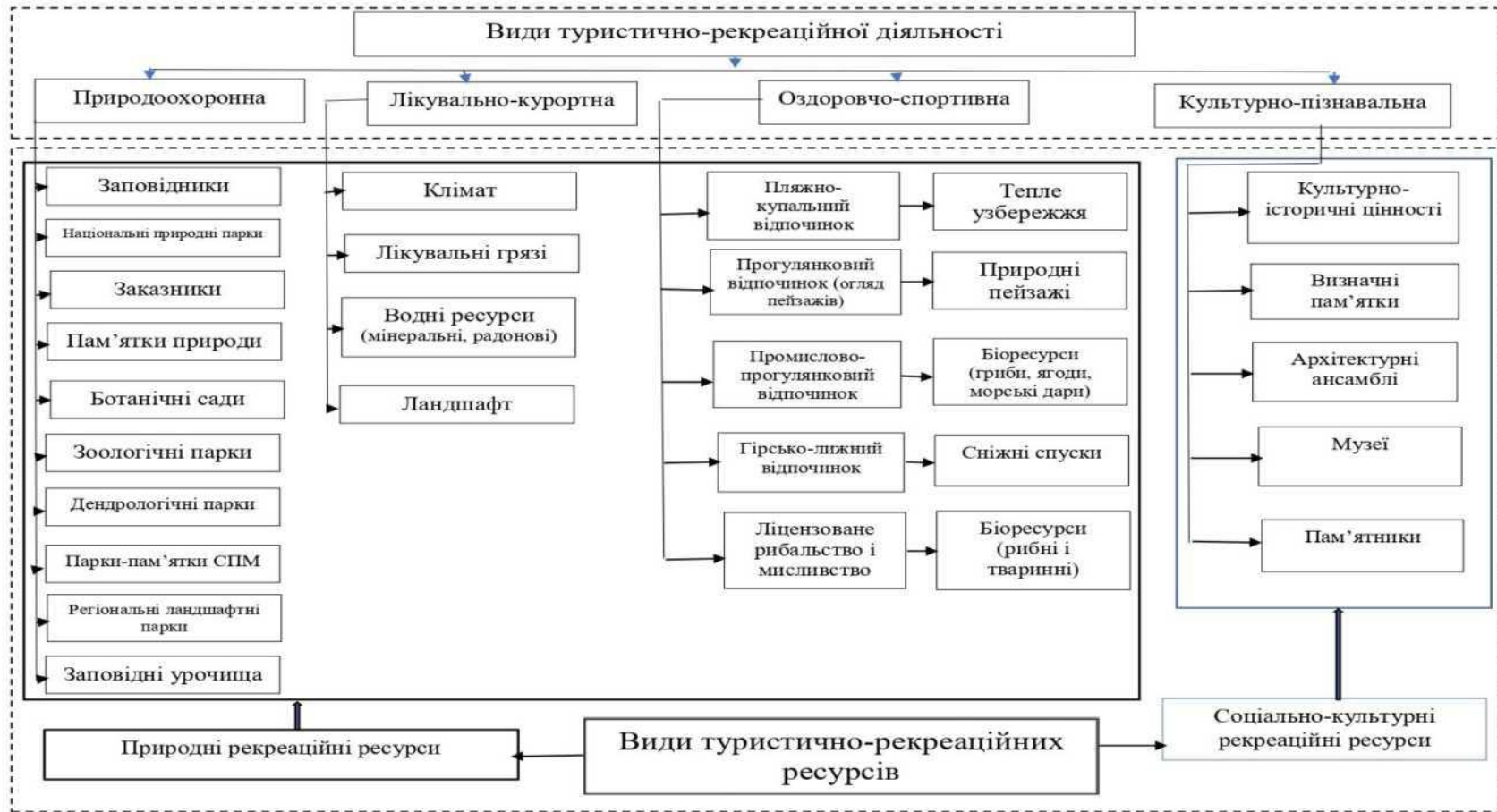

Рисунок 1.1 - Види туристично-рекреаційної діяльності

Отож, ознаками поняття «рекреаційні ресурси» є: різноманітність рекреаційних ресурсів; якісне та кількісне вичерпання, поновлюваність, час виробництва; наявність системної дії при їх експлуатації; обмеження будь-яким з природних факторів, виміри яких вважаються некомфортними. Незважаючи на свою соціально та економічно вагому роль, туристично-рекреаційна діяльність модифікує навколишнє середовище, тому для зменшення шкоди довкіллю необхідно реалізовувати екологічне, економічне та нормативне регулювання рекреаційної діяльності.

На засадах аналізу наукових джерел, варто виокремити два підходи до визначення туристично-рекреаційного потенціалу: ресурсний і природний. Представники ресурсного підходу, приміром А. В. Дроздов [14], під туристично-рекреаційним потенціалом розгадують комплекс природних і рукотворних об'єктів і явищ, пов'язаних з конкретним об'єктом (територією) та умов, можливостей і засобів, здатних до формування туристичного продукту та реалізацію відповідних турів, екскурсій, програм.

Т. В. Ніколаєнко [28] серед вагомих чинників такого потенціалу виділяє наявність інтересу до таких ресурсів не лише серед місцевих, а й мешканців інших територій. Представники природного підходу розуміють під туристично-рекреаційним потенціалом не стільки присутність ресурсів, що можуть бути передумовами для формування туристично-рекреаційних зон, скільки шанс їх результативного використання.

Розцінюючи відмінні підходи, туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність перспектив, можливостей, засобів, ресурсів, як природних, так і антропогенних, які формують туристично-рекреаційну зацікавленість споживачів і використовуються або можуть бути використані для забезпечення туризму, з метою задоволення потреб покупців у відпочинку та дозвіллі, а також здатна приносити вигоду суб'єктам туристично-рекреаційної діяльності без шкоди для довкілля.

Як відзначають Бережна І. В. [5], Киф'як В. Ф. [21], Любіцева О. О. [26], Ступень Н. М. [39], Черчик Л. М. [46, 47], Фоменко Н. В. [44], Яковенко І. М.

[49], рекреаційні зони були, а також залишаються її центрами, просторовою опорною базою. Бейдик О. О. характеризує рекреаційні зони як ділянки суші для рекреаційної діяльності та відпочинку [4].

Відповідно до [34] рекреаційна зона аналізується як складова земельного фонду, котра використовується у лікуванні, туризмі та відпочинку; комплекс пов'язаних природних, соціальних та природно-соціальних компонентів, діяльність яких розрахована на задоволення рекреаційного попиту населення. У широкому сенсі рекреаційні зони – це зони, спеціально підготовлені та обслуговувані кваліфікованим колективом, які використовуються для загального відпочинку. Головною вимогою до рекреаційної зони часто є наявність придатного поєднання клімату та водних об'єктів, рельєфу та рослинності, культурних, історичних чи унікальних пам'яток [9].

1.2. Теоретико-методичний базис функціонування міських територій

Глобальні процеси розвитку суспільства викликали посилення урбанізації та темпи збільшення міського населення стали значно переважати суцільний приріст населення планети. У другій декаді ХХ ст. річний приріст міського населення становив 5%, а загальний приріст населення світу – 1,5% [50, с. 283]. Справді, хід урбанізації в нинішньому світі має тривалу схильність до зростання: якщо в 1951 році 32% населення планети жило у містах, то в 2015 році 52% стали їх мешканцями і, за прогнозами, до 2050 року населення світу досягне 10 млрд. , дві третини з них житимуть у містах [10].

Варто зазначити, що схеми розширення великих міст не співпадають з їхніми адміністративними межами, а показують фактичну урбанізацію міських агломерацій і сьогодні в міських агломераціях зосереджено біля 77% світового використання енергії та виробляється 82% викидів парникових газів в цілому світі. Узагалі на початку ХХІ ст. урбанізацію можна

схарактеризувати як глобальний соціальний та економічний процес, що супроводжується ґрунтовними антропогенними перемінами навколишнього середовища, зміною природних екосистем міськими та техносистемами.

Посилене збільшення міст у ХХ ст. і зосередження більшості населення на нечисленних територіях створили комплекс питань, в цьому числі загальну справу виживання людини. За показниками ООН, загальна площа міської території планети в 1982 році складала 4,7 млн км², у 2011 році - 9,04 млн км², а за передбаченнями до 2060 року досягне 20 млн км², або 13,7% від загальної та більше 25% життєздатної площі землі. У 2007 році уперше в історії було похитнуто глобальний баланс між міським і сільським населенням - більшість населення світу жила в містах, а не за межами, а на початку 21 століття міста забезпечували більше половини світового ВВП, і економічне домінування продовжує зростати [29].

Подібні тенденції зросту урбанізації територій піддержують вплив на навколишнє середовище та збільшують навантаження на нечисленні земельні ресурси. Обмеженість земельних ресурсів допомагає обмеженості просторового та територіального розвитку міст, себто в умовах посилення антропогенного впливу на навколишнє середовище великі міста зіштовхуються з питанням меж зростання структурного, просторового, технічного характеру та як результат – відсутність придатних земель для будівництва, що викликає зріст інвестиційної привабливості міських земель та їх вартості. Затим, наступне зростання міст приведе до скорочення частини більш продуктивних земель і супроводжується низкою проблем, насамперед екологічних, що пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, обмеженістю природних ресурсів, зникненням цінних природно-рекреаційних комплексів, утратою культурно-історичної спадщини та ін.

Україна відноситься до країн з високою урбанізацією. Згідно даних Державної служби статистики України [11], станом на 2020 рік міське населення складало 70,39%, а сільське – 29,61%. Для зіставлення, у 1990 р. міське населення складало - 68,79 %, а сільське – 31,21 %. У Європі частка

міського населення вже переважає 75%. За ступенем урбанізації Україна посідає 25 місце серед європейських країн.

За останні два десятиліття населення України значно скоротилося. У 1993 році в Україні проживало 52,2 мільйона жителів, відтак як на початок 2019 року постійне населення України можна оцінити приблизно в 44,339 мільйона осіб. Аналізуючи демографічні дані України, слід усвідомлювати, що вони не достовірні, а дійсна демографічна ситуація, ймовірно, буде іншою. Більш аргументована оцінка демографічного розвитку України може бути дана лише після припинення бойових дій, суцільного перепису населення та перебудови демографічних даних за міжпереписний етап. Однак, зважаючи на масове незареєстроване переселення населення із зони бойових дій, приміром за межі України, а також недооцінку загиблих в окремих районах Донецької та Луганської областей, ця кількість є перебільшеною [11, с. 22].

Реально «урбанізація» в країні триває, незважаючи на стрімке скорочення населення: за останні два десятиліття як міське, так і сільське населення скорочується, тоді як скорочення сільського населення прискорюється, що призводить до повільного зростання урбанізації. Швидке зростання міських поселень почалося в Україні з 1990 року, а зниження приросту міського населення, особливо в малих містах і селищах міського типу, здійснювалося на тлі зменшення сільського населення, що пізніше мігрувало до міст, та зменшення відтоку сільського населення через активну трудову міграцію за кордон. Сільське населення в Україні продовжує скорочуватися, як і кількість сіл. Найурбанізованішою часткою України є Схід і деякі центральні райони, так звані «райони першої промислової урбанізації», а найменше урбанізовані – агропромислові Західні та Південні регіони [43].

На фоні зростаючої динаміки ступеня загальної урбанізації в Україні спостерігається значне зменшення міського населення у найбільших містах України, крім Києва, приміром пришвидшена депопуляція в Дніпрі, який втратив статус міста-мільйонника. Невизначна ствердна динаміка процесів урбанізації в Україні є результатом не тільки зросту абсолютної кількості

мешканців наявних міст, а й переведення до категорії міст інших категорій. До вищезазначених факторів урбанізації у 2014 р. долучилися військово-політичні події, загострення економічної ситуації та швидке знелюднення населення. За подібних домовленостей динаміка процесів урбанізації дещо уповільнилася та стала нестабільною [11].

Серед країн Європи Україна характеризується порівняно високою густиною населення. Цей показник по країні складає 70,5 чол./км², тоді як середньоєвропейський показник становить 67 осіб/км². Найбільша густина населення спостерігається в промислово розвинених та гірських областях.

Варто зауважити, що вирішальний вплив на розміщення жителів має ступінь соціально-економічного розросту регіонів, вагомою мірою викликаний кліматичними умовами і екологічним становищем. Відтак, у густонаселених західних регіонах України – Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій – густина населення гірських районів суттєво різниться від такої в цих регіонах загалом.

В Україні 461 місто, більшість міст держави мають менше 20 тис. жителів, а більшість міського населення проживає в містах з населенням понад 100 тис. Реально близько 34% міського населення сконцентровано у містах: Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів та Кривий Ріг [43, с. 125]. Однією з вирішальних тенденцій урбанізаційних процесів в Україні є консолідація міст, що викликає зростання міських агломерацій. Відтак, якщо підрахувати загальну кількість населення, що проживає у функціональній приміській зоні цих міст, то це була б ще більша частина міського населення України (62%), адже кожне з цих міст є стрижнем великої міської агломерації. Таким чином, міські агломерації концентрують зростання міського населення і водночас є районами випереджального економічного зростання.

Наразі, за оцінками експертів, сформовано 19 міських агломерацій. Максимальною фігурою міського поселення в нашій державі є міські агломерації, яка утворюється, коли довкола великого міста або кількох

прилеглих міст є міста-супутники та численні міські поселення [40]. Біцентричними агломераціями є Дніпровсько-Кам'янська (2,3 млн. осіб), Донецько-Макіївська (2,1 млн. осіб), Ужгород-Мукачівська (470 тис. осіб), Лисичансько-Севєродонецька (359 тис. осіб), Калусько-Долинська 300 тис. осіб та інші. На Донбасі утворилася поліцентрична агломерація.

До моноцентричних агломерацій належать, приміром, Київ (4,8 млн. осіб), Харків (1,9 млн. осіб), Львів (1,7 млн. осіб), Одеса (1,3 млн. осіб), Запоріжжя (1,2 млн. осіб).

Рисунок 1.2 - Міські агломерації України

Міста з їхньою могутньою соціально-економічною та інженерною інфраструктурою рахуються одним з головних чинників регресу навколишнього середовища, є основою 80% усіх викидів, третини світового забруднення навколишнього середовища, виготовляють близько 3 млрд. тонн твердих побутових відходів щорічно. Попри це забруднююча дія прослідковується на дистанції 50 км від них. В наслідку міста перемінюють середовище і утворюють антропогенний ландшафт великих територій. Отже, високі швидкості урбанізації привели до розвитку ряду соціально-економічних, демографічних та екологічних протиріч у межах

існуючих промислових комплексів.

Таким чином, діяльність міст пов'язана як з навколишнім середовищем, так і з діяльністю людини і націлена на активне вживання природних ресурсів, на базі вжитку яких забезпечується здійснення всієї виробничо-господарської діяльності в місті. Додаткова негативна дія відчувається на повітряному басейні, земельних і водних ресурсах, а також безпосередньо на здоров'ї людей. Отже, урбанізація виявляється у формуванні якісно нових властивостей природно-антропогенних систем, які характеризуються недостатньою стійкістю, адже їх системна цілісність порушується стабільним антропогенним навантаженням, що зумовлює активну зміну їх вимірів.

Відтак, поняття «урбанізація» включає якісні трансформації в житті нинішнього суспільства, які виявляються в перетворенні його на міський характер праці та способу життя. У даній контексті слід зауважити, що саме поняття «урбанізація» посліднім часом істотно трансформувалося: все більше пов'язується зі зростом міської площі, чисельності населення, а також формуванням і все активнішим розповсюдженням своєрідного способу життя, властивого для великих нинішніх міст. Водночас урбанізація все дужче стає інтегруючим чинником та структурною частиною у контексті формування сучасного економічного та соціокультурного терену, що визначає піднесення глибоких соціальних та просторових трансформацій у межах постіндустріального суспільства. Поступово з'являються нові переконання щодо урбанізації як антропокультурного і просторового процесу, ознаки якого значною мірою виділяються територією її прояву. Урбанізація розглядається як неупереджений процес, пов'язаний з необхідністю забезпечення зростаючому населенню умов для зручного, здорового життя та всебічного розвитку.

Отже, результати розробки теоретичних підходів, дослідження властивостей урбанізації і формування урбанізаційних процесів дали змогу автору пропонувати зміст тлумачення визначення «урбанізована територія», яка досліджує її як елемент простору, що формується як результат його

перетворення. Формування урбанізованої території є наслідком активізації соціального, економічного, екологічного розвитку, розповсюдженням міського способу життя, формування нових форм і просторових побудов розселення. Розвиток міських територій допомагає процесу суттєвого підняття ролі міст у суспільному житті, що характеризується концентрацією усе більшої частки жителів в окремих центрах, інтенсифікацією та різноманітністю форм територіального розвитку, модернізацією умов життя, трансформацією соціокультурного середовища та формування нових понять.

Вищесказане відображає вагомість і складність функціонування міських територій, які знаходять нове вираження в переході від індустріального до постіндустріального типу громадського розвитку і виявляються не тільки у збільшенні кількісних вимірів цілковитої чисельності та частки міського населення, а й у формуванні безкомпромісно нової соціально-економічної системи, яка завзято впливає на навколишнє середовище та допомагає формуванню якісно нового способу життя.

Таким чином, функціонування та розвиток міських територій є результатом трансформацій економічного та соціального простору, допомагає формуванню середовища для підвищення рівня економічних інновацій та піднесенню людського капіталу.

1.3. Еколого-економічні аспекти формування земель рекреаційного призначення у містах

У нинішньому соціально-економічному розвитку суспільства земельні ресурси завжди відіграють ключову роль. Таким чином, земельні ресурси є основою господарської діяльності, територіальним ресурсом, основою господарської діяльності та формування багатства [18, с. 79]. Доцільно затриматися на розрахунках науковців Інституту економіки природокористування та сталого розвитку щодо вартості складової національного багатства країни. Відтак, за їхніми розрахунками, станом на

2015 рік ціна природного капіталу України складала 1,08 трлн гривень. Водний капітал складає 5,9% загальної вартості (68,1 млрд. грн); землі 43,7% (473,8 млрд. грн); ліс - 7,8% (85,6 млрд. грн); мінеральний – 26,3% (265 млрд. грн). Екосистемна частина природного багатства становить 15,9% (169,5 млрд. грн.). Через інфляцію та девальвацію гривні загальна вартість природних ресурсів нині оцінюється приблизно в 3,7 трлн гривень [6]. Відповідно земельна складова національного багатства становить приблизно 1,65 трлн гривень. Водночас за даними досліджень природно-ресурсного потенціалу України Руденка В. П., доведено, що структуру вітчизняного природно-ресурсного потенціалу утворюють земля (44,4%), мінеральні (28,3%) вода (13,1%), ліс (4,2%), та фауністичні та природно-рекреаційні ресурси (біля 10,0%) [35]. Таким чином, порівняння цієї структури з отриманими даними виявило як пряму кореляцію, так і помітний збіг, винятково частку земельних ресурсів у структурі природно-ресурсного потенціалу та природних багатств.

Сучасна вітчизняна система землекористування характеризується рядом екологічних та економічних проблем: наявним дисбалансом між потенціалом земельних ресурсів, становищем їх застосування, а також необхідністю залучення їх до господарського обігу. Концептуальні принципи сталого розвитку роблять збереження та захист довкілля пріоритетом. Земельні ресурси є однією зі складових довкілля, антропогенний тиск на яке, особливо останнім часом, стрімко зростає. Таким чином, освоєння земельних ресурсів посилюється, а тому актуальним є питання уникнення дисбалансів у системі «людина-середовище» та створення придатних умов для їх збалансованого застосування. Отже, посилення антропогенного тиску на навколишнє середовище, порушення регуляції та самовідтворення екосистем, вкрай високий рівень вживання складових природно-ресурсного потенціалу, зниження врівноваженості агроландшафтів, необхідність раціонального використання та охорони земель змушує до досліджень сучасного використання землі в контексті сталого розвитку області та країни цілком [18].

Водночас бурхливий розвиток урбанізації вимагає підвищеної уваги до проблем рекреаційного землекористування - невід'ємної складової рекреаційного природокористування. Є різні дефініції поняття «рекреаційне природокористування». На нашу думку, найбільш вірним є наступне: «рекреаційне природокористування - один із видів природи, форми і способів використання природних ресурсів та умов для відпочинку. Залучає насамперед вплив на людину навколишнього природного середовища, а також людини вплив на навколишнє середовище» [23, с. 52].

Найвищим пріоритетом є використання міських територій в рекреаційних цілях. Таким чином, міські ландшафти характеризуються майже повністю зміненим природним середовищем, але потреба у відпочинку, відновлення сил людини необхідні щодня, а виїзди за місто на відпочинок часто досить проблематичні. Також слід зазначити, що окрім традиційних елементів рекреаційної бази в місті в цей час активно розвивається творчо-адаптивний відпочинок. Ці види відпочинку можуть сповнити недостачу звичних рекреаційних зон. Проблема нестачі місць для відпочинку з'являється через перенаселеність містобудівної забудови, ведення «точкової» забудови на місці існуючих мікрорайонів, а також через низьке забезпечення заходів з облаштування нових рекреаційних зон, перебудові та регенерації існуючих. Міське середовище представляє собою комплекс різноманітних функціональних зон. У нинішньому місті старі формування традиційних рекреаційних зон замінюються новими поняттями, одним з яких є «творче рекреаційне середовище». Творчість у плануванні рекреаційної зони може мати різноманітні види організації житлового простору міста. Позитивний вплив творчого відпочинку виявляється у: розвитку особистісного творчого потенціалу особистості; участь споживача рекреаційного продукту у його створенні, груповому спілкуванні; мобільність у відборі місць організації та видів рекреаційного відпочинку; перспектива розширення зон рекреаційного відпочинку залежно від потреб населення.

Також одним зі сучасних різновидів облаштування рекреаційних зон

міських територій є адаптивна рекреація. Адаптивний відпочинок виникає на базі постійних, сезонних або короткочасних елементів. Декотрі особливості адаптивної рекреації багато в чому повторюються у творчому підході. Проте адаптивний відпочинок має деякі ознаки: сезонна організація особливих тематичних рекреаційних зон (до прикладу, ковзанки, літні табори, майданчики для спортивно-розважальних заходів); тематичне оформлення міста, виготовлення інсталяцій, тематичних зон тощо; застосування в адаптації громадських та ділових просторів у місті елементи гри. Подібний підхід допомагає реалізації оздоровчих, комунікаційних, спортивно-розважальних функцій рекреаційних зон.

Одним із найбільших рекреаційних міст є Нью-Йорк. За оцінками експертів, 97% жителям міста достатньо лише 10 хвилин ходьби від власного дому до найближчого парку чи саду. Ця ознака для міста, населення якого становить 8 мільйонів, вважається одним з найкращих у світі. Не дивлячись на щільну багатоповерхову забудову та високу густину населення, у місті створені умови для утримання та постійного відтворення рекреаційних об'єктів.

Рекреаційне землекористування міських територій є складною територіально розподіленою багатокомпонентною системою. Основним завданням рекреаційних зон є забезпечення поновлення сил і здоров'я населення з використанням природно-кліматичних, ландшафтно-композиційних та інженерно-технічних особливостей території. У контексті цих ідей виникає потреба у визначенні та доповненні ідеологій, що торкаються рекреаційного землекористування. Варто зауважити, що рекреаційне землекористування є досить складною системою, що віддзеркалює різноманітність рекреаційного функціонування та зумовлена особливостями землі як унікального та визначного природного ресурсу, що здійснює різні функції. Основною умовою організації рекреаційних зон є присутність на земельній ділянці природних рекреаційних властивостей та придатність цієї землі для організації окремих видів рекреаційної діяльності.

Узагалі під рекреаційним землекористуванням варто розуміти порядок, умови та форми вжитку земель для отримання рекреаційного ефекту.

Суть концепції рекреаційного землекористування за визначенням А. М. Третяка та Г. В. Гребенника полягає в тому, що рекреаційне землекористування – це частина земної поверхні з певними межами в naturi (на місцевості), яка використовується на різних речових правах та використанні як власності земельних, екологічних, рекреаційних, містобудівних та інших відносин для рекреаційної діяльності [41, с. 92]. Рекреаційне землекористування – це елемент земної поверхні з певними межами в природі (на місцевості), яка містить компоненти природного середовища та соціокультурних явищ, які можуть бути використані як ресурси рекреаційної діяльності з використанням природно-рекреаційного потенціалу території [32]. Основною умовою його виникнення є наявність відповідних природних рекреаційних властивостей та їх придатність для організації певної території рекреаційної діяльності на земельній ділянці.

За природою використання природних ресурсів рекреаційне землекористування розподілено на чотири основні підтипи використання: рекреаційно-лікувальний (земельні ділянки, які зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів з лікування мінеральними водами тощо); рекреаційно-оздоровчий (зелені зони і зелені насадження міст та інших населених пунктів, стаціонарні і наметові туристично-оздоровчі табори, купально-пляжні місцевості, земельні ділянки, надані для дачного будівництва тощо); рекреаційно-спортивний (земельні ділянки гірськолижних та інших туристичних баз, кемпінгів, об'єктів фізичної культури і спорту, яхт-клубів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів тощо); рекреаційно-пізнавальний (земельні ділянки навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас тощо) [41].

Ми вважаємо, що рекреаційне землекористування в міській місцевості є складним комплексним категоріальним поняттям, що відображає

взаємозв'язок у системі «людина-довкілля». Наше розуміння суті визначення полягає в тому, що рекреаційне землекористування в міській місцевості – це процес використання земельних ресурсів у межах визначених земельних ділянок із конкретними в натурі межами, котрі призначені для рекреаційної діяльності та зосереджені на просторах, що охоплюються специфічним міським способом життя і створюються нові форми і просторові побудови розселення.

Слід зазначити, що екологічно чистий стан довкілля має важливе значення для рекреаційної діяльності, адже розвиток рекреації, а також ступінь доходів від цієї галузі, насамперед, залежать від екологічного стану території. Тому заходи щодо покращення екологічної ситуації мають бути пріоритетними для всіх рівнів влади.

Вкладення у відновлення та підтримання якості навколишнього середовища, що розглядається, в контексті та у поєднанні з інвестиціями в певний сектор економіки (наприклад, відпочинок), та подальша пов'язана діяльність повинні бути не тільки корисними, але й відповідати цілям сталого (збалансованого) розвитку, і вимагати, щоб поточна економічна діяльність не впливала негативно на здатність підтримувати та покращувати якість життя в прийдешньому. Аналіз демонструє, що якраз в інвестиційній галузі виникають визначальні фактори оптимізації ходів раціонального природокористування на мезорівні. Розвиток рекреаційного комплексу для будь-якого простору – це, перш за все, перспектива покращити її екологічне середовище, що є одним із зручних прикмет для залучення інвестицій на цю територію, адже визначає необхідність розвитку наявних потенційних інвестиційних можливостей регіону, умови інвестування та реальної діяльності інвесторів шляхом пошуку альтернативних джерел коштів, використання сучасних методів їх результативного розвитку.

Вважаємо доцільним запропонувати розроблену нами концептуальну модель збалансованого розвитку рекреаційного землекористування міських територій (рис. 1.3).

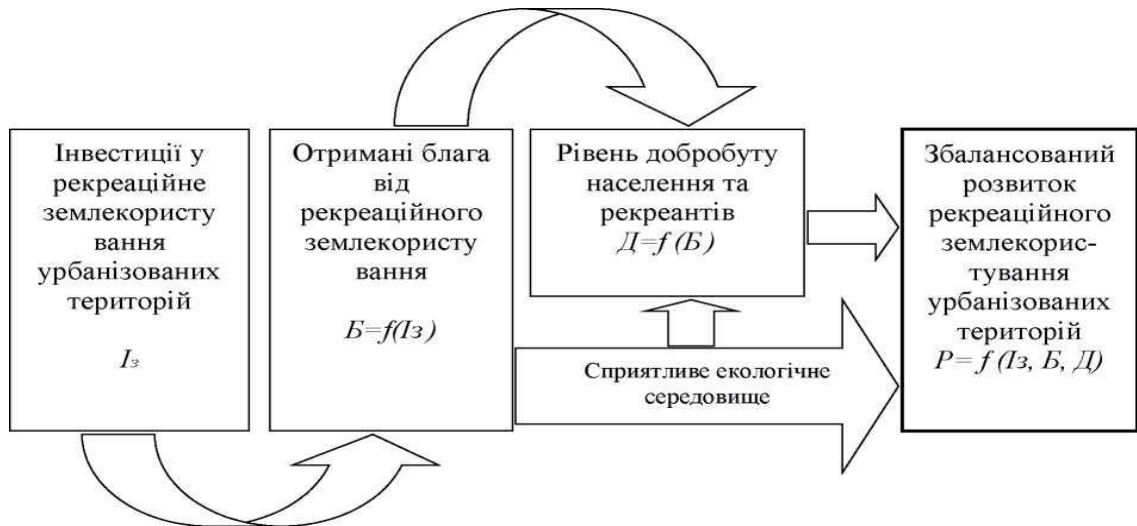

Рисунок 1.3 - Концептуальна модель збалансованого розвитку рекреаційного землекористування урбанізованих територій

Отож, концептуальну модель збалансованого рекреаційного землекористування міських територій ($P = f(I_z, B, D)$) зображено як комплекс взаємозалежностей: об'єму інвестицій у рекреаційне землекористування (I_z) та одержаних благ від рекреаційної діяльності ($B = f(I_z)$) при умові створення зручного екологічного середовища, котрі направлені на підняття ступеня добробуту жителів та рекреантів ($D = f(B)$).

РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ

2.1. Конку rentні переваги розвитку рекреаційної діяльності

Нинішній етап становлення ринкових відносин характеризується сильним акцентом на формуванні конкурентоспроможних галузей, які виступали б мультиплікаторами соціально-економічного розвитку в масштабах окремих територій та національної економіки в цілому. До таких галузей належить туристично-рекреаційна сфера, яка істотно впливає на економічне та соціальне благополуччя регіонів і країн, в яких є туристично-рекреаційні ресурси. Швидкі темпи розвитку, вагомі обсяги валютних надходжень від туристично-рекреаційної діяльності активно позначаються на різних галузях економіки, сприяючи економічному зростанню та підвищенню добробуту населення.

Слід зазначити, що в останні роки проглядається тенденція розвитку туристичної сфери України, незважаючи на досить вагому кількість факторів, які негативно на неї впливають. Переміщення кількості громадян, які виїхали за кордон, та кількості громадян, які завітали в Україну, показано на рис. 2.1. Відтак, за даними Держстату, у 2017 році Україну відвідало близько 14,230 тис. іноземних туристів, метою яких були: ділові, дипломатичні – 90 тис. осіб, туристичні – 40 тис. осіб, приватні – 14,842 тис. осіб, освіта – 5,1 тис. осіб, зайнятість – 3,1 тис. осіб, імміграція – 4,2 тис. осіб, культурно-спортивний обмін, релігійні та інші цілі – 350,2 тис. осіб. Кількість громадян України, котрі виїхали за кордон у 2018 році становила 26 437 тис. осіб, метою кортих були: відрядження – 95,1 тис. осіб, організований туризм – 131,7 тис. осіб, приватна подорож – 26 219,3 тис. осіб [42].

Рисунок 2.1 - Динаміка туристичних потоків України

На протязі 2000-2013 років ми спостерігали позитивну тенденцію зростання кількості громадян, які виїхали за кордон, та іноземців, які відвідали Україну. З 2014 року кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, приміром через складну економічну ситуацію, спричинену АТО та загальну нестабільність ситуації в країні, значно зменшилася. У 2014 році також дещо зменшилася кількість громадян України, які виїхали за кордон, а в 2017 році – позитивна динаміка. Як правило, до основних перепон розвитку туризму та рекреації на цьому етапі належать соціально-економічні, політичні, управлінські, екологічні фактори та рівень безпеки. Найпопулярнішими серед громадян України є Польща, Російська Федерація, Молдова, Німеччина, Італія, Єгипет, Угорщина, Білорусь, Словаччина, Об'єднані Арабські Емірати, Румунія, Греція та Туреччина. Серед іноземців, які відвідали нашу країну, переважали громадяни Росії, Молдови, Білорусі, Узбекистану, Німеччини, Туреччини, Ізраїлю Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини та США. За загальними передбаченнями ринок іноземного туризму має значну сезонність, «пік» якої припадає на липень-серпень, оскільки основною метою іноземних туристів в Україні є відпочинок (більше 50% усіх відвідувань) і бізнес (близько 32%).

За метою прибуття потік іноземних туристів розподіляється

територіально: майже третина їде до Києва, п'ята частина - в Одеську область і приблизно 7% - у Львів. За попередні шість років в Україну були спрямовані туристичні потоки із 168 країн світу. Зростає вагомість України як транзитної країни, що впливає на кількість одноденних відвідувачів, кількість яких в останні роки неухильно зростає, переважаючи 50% усіх відвідувань. Найбільше збільшився транзитний потік через Україну з країн СНД (Туркменістану, Таджикистану, Росії, Білорусі, Вірменії, Грузії, Казахстану).

Кількість туристів, що обслуговуються суб'єктами туристичної діяльності України зображено на рис. 2.2.

Рисунок 2.2 - Динаміка кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України

Кількість туристів, які обслуговуються суб'єктами туристичної діяльності України, у 2018 році становила 4557 тис. осіб, у тому числі іноземних – 76 тис. осіб, внутрішніх – 457 тис. осіб, туристів, які виїхали за кордон – 4025 тис. осіб. Державні та місцеві органи влади та суб'єкти туристичної діяльності не відводять достатньої уваги просуванню українського туризму на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках. Це підтверджує статистика переміщення туристичних потоків. За

показниками внутрішнього та іноземного туризму за попереднє десятиріччя найвищі підйоми збільшення кількості туристів спостерігалися до 2014 року, у 2015 році спостерігалася тенденція до зниження, у 2019 році – позитивні показники.

Курортно-рекреаційні зони країни становлять близько 8,9 млн. га (понад 16% загальної площі). На державному обліку знаходиться понад 125 тис. пам'яток, з них 56 807 пам'яток археології, 52 393 пам'ятки історії, 6 135 пам'яток монументального мистецтва, 15 976 пам'ятки архітектури та містобудування. В Україні ще налічується 60 історико-культурних заповідників, а експлуатаційні запаси мінеральних вод дозволяють використовувати їх у кількості понад 63 тис. м³ на добу. У туристичній сфері України на незмінній основі працює понад 200 тис. осіб і понад 1 млн чол. - сезонно [27].

Україна має значний туристично-рекреаційний потенціал. Його територія включає унікальні рекреаційні ресурси, об'єкти культурної спадщини, які віддзеркалюють різні етапи розвитку історії та культури країни, життя і творчість видатних людей, мають високу художню та наукову цінність [33]. Україна є однією з провідних країн Європи за забезпеченістю курортними лікувальними ресурсами, у тому числі такими винятковими, як кліматичні зони морського узбережжя та Карпат, а також мінеральними водами та лікувальними грязями майже всіх відомих бальнеологічних типів.

Майже всі регіони України мають рекреаційні ресурси, серед яких домінують санаторії. У Карпатах є унікальні рекреаційні ресурси, які створюють ідеальні умови для організації як літнього, так і зимового відпочинку. Вагомі запаси мінеральних вод знаходяться у Львівській (Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любінь, Немирів), Полтавська (Миргород), Вінницька (Хмельник) областях [30].

В Україні, згідно з Генпланом, є 4 туристичні зони, що характеризуються спільними природно-кліматичними умовами, розміром туристично-екскурсійного потенціалу, схожою тематикою маршрутів та

об'єднаністю в туристичні регіони: Карпатський, Поліський, Дніпровський, Азово-Чорноморський. Окрім цього, функціонують 33 туристичні райони, 88 туристичних зон, туристичні центри різних категорій та ландшафтно-маршрутні коридори, які з'єднують ці елементи. Однак прийняте зонування з виділенням 4 туристичних регіонів не є актуальним, адже частина території нашої країни окупована: Кримський туристичний регіон Азово-Чорноморського регіону та частина Донецької та Луганської областей, що, безперечно, зачіпає не тільки стратегію подальшого розвитку державного та туристичного районування [11].

За даними Державного комітету статистики України, протягом 2018 року в Україні діяло 4719 закладів колективного розміщення (КЗР), з них 2777 готелів. У 2017 році було 4115 закладів КЗР, з них 2474 готелів. У 2018 році в КЗР налічувалося 7,0 млн осіб, що на 300,0 тис. більше, ніж у 2017 році (2017 – 6,7 млн осіб). Найбільша кількість закладів колективного розміщення, у тому числі й кількість місць у них, у розрізі регіонів припадає на Одеську область – 13%, Запорізьку – 9%, Львівську – 8%, Івано-Франківську – 7%, Дніпропетровську та Закарпатську – 6%, Херсонська - 5%, Київська, Київська, Харківська області - 4%, на інші області відповідно менше 4%. Попри це традиційно найбільша кількість розміщених у Києві – близько 17%, Львівській області – 15%, Одеській – 7%, Дніпропетровську – 6%, Закарпатті, Запоріжжі, Івано-Франківську 5%, Полтаві, Харкові, Київській області – 5%, решта площ – відповідно менше 5%. У структурі колективного розміщення переважають готелі та подібне розміщення, а в структурі спеціалізованого розміщення - бази відпочинку та інші заклади відпочинку (крім таборів).

В Україні є розвинена мережа санаторно-оздоровчих закладів та різноманітні курортно-рекреаційні ресурси, значний науково-практичний досвід кадрів. Є 285 санаторії та пансіонати з лікуванням на 162,0 тис. ліжок, 54 санаторії на 11,0 тис. ліжок, 65 будинків та пансіонатів відпочинку на 13,0 тис. місць, 1243 бази та інших закладів відпочинку на 135,0 тис. місць, а дитячі заклади оздоровлення та відпочинку 9754 об'єктів на 110,0 тис. місць. Всього

у санаторно-курортних та оздоровчих закладах у 2017 році відпочивали 1,52 млн осіб, з них у санаторіях – 449,5 тис. осіб, у дитячих санаторіях, базах та інших закладах – 115,9 тис. осіб – 774,2 тис. осіб [42].

У статистичних звітах кількість спеціалізованих закладів розміщення (санаторії, пансіонати, бази відпочинку тощо) зменшилась на 30% порівняно з 2013 роком, що було спровоковано анексією та окупацією, бойовими діями в Україні та негативно вплинуло як на відпочинок, так і на туризму та економіки країни в цілому. Оскільки діяльність санаторно-курортних закладів має велике соціальне значення для зайнятості населення як на об'єктах санаторно-курортної діяльності, так і в обслуговуючих господарствах [42].

У наш час все більш популярним стає такий вид відпочинку, як зелений туризм, особливо серед мешканців мегаполісів. В Україні де-юре зареєстровано близько 377 садиб, зрозуміло, що офіційна статистика враховує не всі об'єкти, причому найбільша кількість об'єктів – 306 одиниць зареєстровано в Івано-Франківській області, а цей вид туризму поширений у Львівській, Чернівецькій, Волинській, Чернігівській областях [11]. В Україні є всі передумови для розвитку сільської рекреації, а розвиток сільської рекреації має реальну перспективу та сприяє покращенню та розвитку соціально-економічних умов у сільській місцевості.

2.2. Еколого-економічний аналіз використання рекреаційних територій

Земельний фонд України становить 60,35 млн. га, що являє 6% території Європи, з них 70% – 42,3 млн. га – сільськогосподарські угіддя, з яких щорічно обробляється більше 32 млн. га. Для зіставлення, у Польщі під сільськогосподарське виробництво використовується майже вдвічі менше площ – 14 млн га, у Німеччині – 12 млн га, у Румунії – 9 млн га. Загалом в Україні налічується близько 800 видів ґрунтів, незважаючи на те, що 60% земельного фонду країни становлять унікальні чорноземні ґрунти. Кількість

чорнозему в Україні є найбільшою у світі і становить 28 млн га [27].

Розглянуто розподіл земельного фонду країни за категоріями земель (станом на 01.01.2017 р.) (рис. 2.3). Найбільшу частку займають землі сільськогосподарського призначення (42228,2 тис. га або 70,0%) та лісового господарства (9028,3 тис. га або 14,9%). У складі земельного фонду країни землі рекреаційного призначення становлять 108,7 тис. га, тобто лише 0,2 % усіх угідь, природоохоронні землі – 2906,1 тис. га (4,8 %), історико-культурні угіддя – 53,2 тис. га (0,1 %), оздоровчі 28,2 тис. га (0,05%).

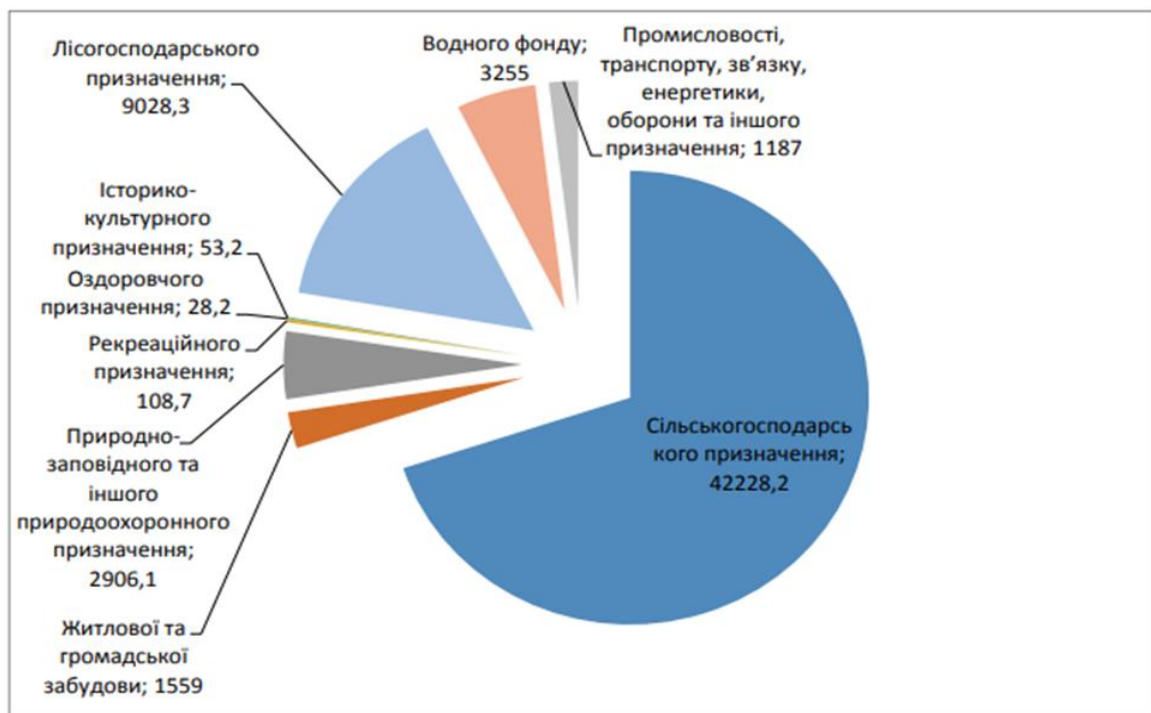

Рисунок 2.3 - Розподіл земельного фонду за категоріями, тис.га

Загальна площа населених пунктів становить 7579,6 тис. га. До них належать 50,0 тис. га земель рекреаційного призначення, 126,6 тис. га природоохоронного, 6,0 тис. га історико-культурного призначення, 6,8 тис. га оздоровчого.

У цей час, за оцінками [27] загальна площа земель, які можуть використовуватися для рекреаційної діяльності (без урахування радіаційно забруднених), складає біля 12,8% території України, і їх концентрація зосереджена здебільшого в Причорноморському, Карпатському, Поліський та решті регіонах країни.

Слід зазначити, що рекреаційний потенціал зосереджений на землях фактично всіх категорій за основним призначенням, але найбільш сприятливими умовами для рекреації є землі рекреаційного, оздоровчого, історико-культурного, природно-заповідного та інших природоохоронних, лісогосподарських та водних ресурсів.

Крім цього, наявність або нестача вільних земельних ресурсів в регіоні нерідко є вирішальним соціально-економічним фактором, що впливає на розвиток процесу рекреаційного освоєння, формування, використання та організації їх території. Просторовий поділ території країни за ознакою присутності та використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення здійснено на рис. 2.4.

Рисунок 2.4 - Наявність земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (тис. га)

На базі просторового поділу за присутністю та вживанням земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення виокремлено три різновиди територій: з високою наявністю таких земель (Львівська, Закарпатська, Волинська, Хмельницька області, АР

Крим), із середнім ступенем присутності (Рівненська, Полтавська, Житомирська, Сумська, Одеська, Херсонська, Донецька області), а також з низьким ступенем присутності й використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (Черкаська, Київська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька, Чернівецька області).

Вагоме значення для рекреаційних потреб мають землі лісового фонду, яких в Україні нараховується 9028 тис. га. За відомчим підпорядкуванням найбільшу площу лісових угідь (біля 73%) використовують лісгосподарські підприємства Держлісагентства. Лише ліси серед інших природних комплексів мають максимальну властивість стабілізації навколишнього середовища, вони аналізуються як один із вагомих факторів забезпечення життєздатності суспільства та важлива ланка системи сталого розвитку. Ліси за призначенням і місцем розташування виконують здебільшого екологічні (водоохоронні, охоронні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші) функції, користуються обмеженим експлуатаційним значенням. Лісистість України складає 15,9%. Україна посідає дев'яте місце в Європі за площею лісів (без Російської Федерації). При цьому лісистість значно нижча, ніж у європейських країнах, для зіставлення, у Фінляндії – 68,4%, Швеції – 67%, Іспанії – 54,8%, Італії – 36,2% [24].

За показниками Державного агентства лісових ресурсів України, за попередні 50 років лісистість країни піднялася майже в 1,5 раза, а лісозапас – у 2,5 раза. Запаси деревини в лісах оцінюються в 2,1 млрд м³. Загальна середня зміна запасу досягає 35 млн. м³. Середньорічна зміна запасу на 1 га в лісах Держлісагентства становить 3,9 м³ і коливається від 5,0 м³ в Карпатах до 2,5 м³ в зоні Степу [24]. Здійснюється послідовне зростання запасів, що демонструє значний економічний та екологічний запас лісів України.

Ліси залежно від основних функцій поділяються на: експлуатаційні – 3937 тис. га, захисні – 3416 тис. га, рекреаційно-оздоровчі – 1586 тис. га, ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення – 1440

тис. га. га (рис. 2.5).

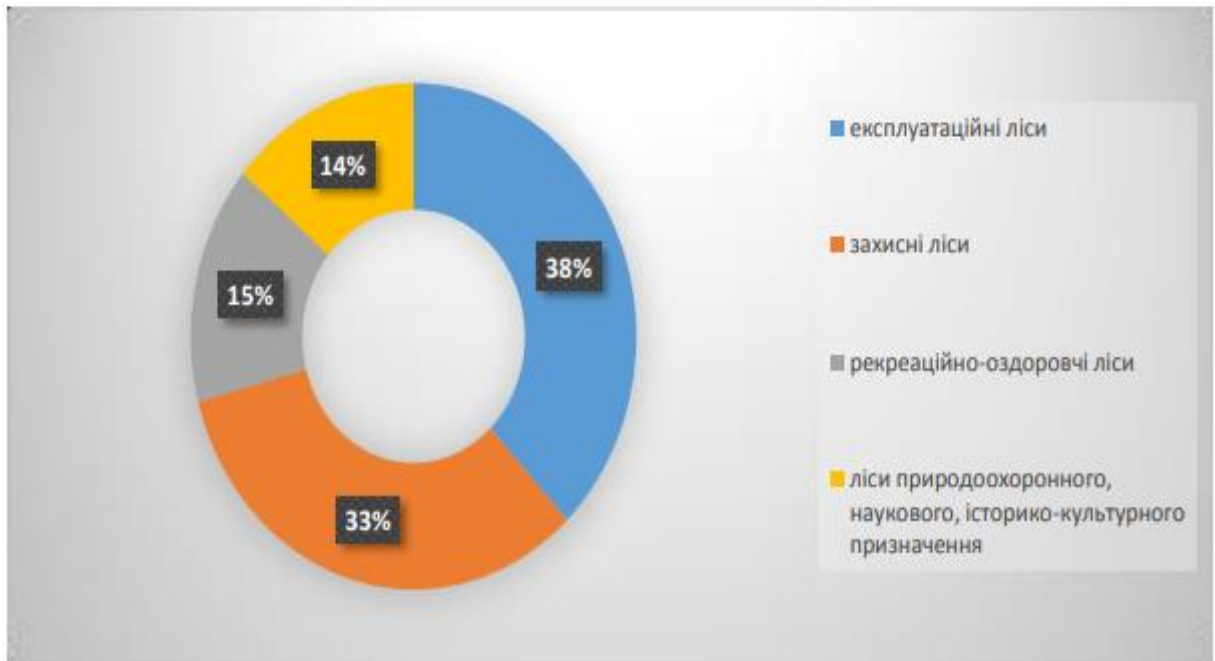

Рисунок 2.5 - Розподіл лісів за категоріями, залежно від виконуваних ними функцій

Згідно з результатами обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду в Україні станом на 01.01.2018 р. нараховувалось 663 території та об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення: 19 природних та 5 біосферних заповідників, 49 національних природних парків, 320 заповідників, 135 пам'яток природи, 19 ботанічних садів, 8 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 90 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (табл. 2.1). Їх сумарна площа складала 2475,2 тис. га, або 56,34% загальної площі ПЗФ та 4,10% площі України. Кількість територій та об'єктів місцевого значення ПЗФ складала 7582 одиниці площею 1,841 млн га [37].

Частка територій та об'єктів окремих категорій ПЗФ становила: заповідники – 4,79%, біосферні заповідники – 11,09%, національні парки – 30,37%, заказники – 32,18%, пам'ятки природи – 0,69%, регіональні ландшафтні парки – 18,2%, заповідні урочища - 2,26%, ботанічні сади - 0,05%, зоологічні парки - 0,01%, дендрологічні парки - 0,05%, пам'ятки

садово-паркового мистецтва - 0,31% (рис. 2.6).

Таблиця 2.1 - Структура і показники динаміки об'єктів природно-заповідного фонду України (2000-2017 рр.)

Назва категорій природно-заповідного фонду	Кількість, од				Площа, тис.га			
	Роки				Роки			
	2000	2005	2010	2017	2000	2005	2010	2017
Природні заповідники	16	17	19	19	160,7	164,3	205,3	206,6
Біосферні заповідники	4	4	4	5	212,1	226,3	250,9	479,1
Національні природні парки	11	15	47	49	599,8	670,9	1215,8	1311,6
Регіональні ландшафтні парки	28	46	58	81	410,3	627,6	648,1	786,0
Заказники	2432	2693	2922	3167	987,5	1089,1	1282,1	1389,6
• Загальнодержавного значення	281	303	306	320	344,8	366,5	419,7	464,2
• Місцевого значення	2151	2390	2616	2847	642,7	722,6	862,4	925,4
Пам'ятки природи	2992	3057	3245	3441	22	25,3	27,7	29,8
• Загальнодержавного значення	132	132	132	136	5,7	5,8	5,8	6,3
• Місцевого значення	2860	2925	3113	3305	16,3	19,5	21,9	23,5
Заповідні урочища	740	793	803	812	76	95,4	97,2	97,9
Ботанічні сади	22	25	28	28	2	1,9	1,9	2,0
• Загальнодержавного значення	17	17	18	18	1,9	1,8	1,8	1,9
• Місцевого значення	5	8	10	10	0,1	0,1	0,1	0,1
Дендрологічні парки	35	42	54	57	1,4	1,5	1,7	1,8
• Загальнодержавного значення	19	19	19	20	1,3	1,3	1,4	1,5
• Місцевого значення	16	23	35	37	0,1	0,2	0,3	0,3
Зоологічні парки	12	12	12	13	0,4	0,4	0,4	0,4
• Загальнодержавного значення	7	7	7	7	0,1	0,1	0,1	0,1
• Місцевого значення	5	5	5	6	0,3	0,3	0,3	0,3
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	516	539	547	572	13,4	13,4	13,4	13,3
• Загальнодержавного значення	88	88	88	89	6,0	6,0	6,0	5,7
• Місцевого значення	428	451	459	483	7,4	7,4	7,4	7,6
Разом:	6808	7243	7739	8245	2486	2916,2	3744,5	4318,2

Згідно з «Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України», рекреаційна діяльність на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду здійснюється установами,

підприємствами, установами та організаціями ПЗФ, до яких належать ці території і підлягають дотриманню таких умов:

Рисунок 2.6 - Розподіл площі об'єктів ПЗФ за категоріями (тис. га)

1) виготовлення та діяльність рекреаційної інфраструктури на визначених відповідно до законодавства територіях та об'єктах ПЗФ;

2) організація та інфраструктурне облаштування туристично-екскурсійних маршрутів;

3) координація діяльності закладів рекреаційної діяльності ПЗФ незалежно від форм власності та підпорядкування з урахуванням використання природних та історико-культурних ресурсів у кордонах територій та об'єктів ПЗФ;

4) виготовлення та ведення інформаційної бази даних про рекреаційних об'єкти, що знаходяться на території та об'єктах ПЗФ;

5) участь у вітчизняних та міжнародних науково-практичних конференціях, конгресах, семінарах, присвячених розвитку рекреації;

6) опрацювання, узагальнення та запровадження вітчизняного та зарубіжного досвіду організації рекреаційної діяльності в заповідниках.

Рекреаційна діяльність утворюється згідно з функціональним зонуванням та проектами організації національних природних парків (НПП) та регіональних ландшафтних парків (РЛП), охорони, відтворення та рекреаційного застосування їх природних комплексів та об'єктів, проектів організації біосферних заповідників та охорони їхніх природних комплексів, а також проекти утримання та реконструкції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, проекти організації простору зоопарків тощо. До найбільш властивих видів туристично-рекреаційної діяльності на заповідних територіях можна зарахувати: спортивний туризм, мисливський та рибальський туризм, зелений сільський туризм, пізнавально-природний (екскурсійний) туризм; лікувально-оздоровчі заходи, промисловий відпочинок, етнографічний туризм; подієвий та фестивальний туризм [19, с. 40].

2.3. Особливості використання земель рекреаційного призначення міських територій

Швидкі темпи розвитку світової економіки та глобального перетворення навколишнього середовища у ХХ ст. радикально трансформували світ за останні кілька десятиліть: з 1950 по 2010 рік населення світу збільшилось вдвічі, з 3,5 до 5,5 мільярдів людей, а в 2018 році населення світу становило 7,6 мільярда. Просторовий розвиток та зростання глобалізації підвищують вживання людиною природних ресурсів: енергетичних, водних, лісових, земельних, біологічних, через що, посилюється антропогенний тиск на компоненти біосфери, що пояснюється значним збільшенням промислових відходів [40, с. 122].

Стратегія сталого розвитку, що є вирішальною теорією формування нинішнього світогляду, орієнтована передусім на людей та підвищення якості їх життя у придатному соціально-економічному середовищі та екологічно чистому, здоровому, різноманітному природному середовищі.

У міських територіях із несприятливою екологічною та екологічною

обстановкою зараз проживає значна частина населення, а висока частка традиційних промислових підприємств у структурі економіки області надає особливої актуальності проблемі відновлення фізичних та емоційних сил, затрачених на працю, а тому задоволення потреб людей у рекреаційних закладах.

Нинішні глобалізаційні заклики, посилений розвиток світової економіки, плин процесів у всіх сферах життєдіяльності вплинули на тенденції урбанізації, пов'язані з формуванням та діяльністю міських агломерацій. Починаючи з ХХ століття відбуваються послідовні зрушення на користь міських поселень і нерідко початок швидкого зростання міст і агломерації пов'язують з індустріалізацією: появою в урбанізованих поселеннях великих поселень, які потребують значно більше робочої сили, призводить до розвитку кооперацій між промисловими підприємствами та зближенням населених пунктів.

Визначальні міські агломерації України виникли в період з 1957 по 1979 рр.: населення Києва досягло рівня мільйона в 1957 р., Харкова — у 1962 р., Одеси — у 1974 р. Справді «урбанізація» в Україні триває, незважаючи на швидке зменшення чисельності населення [43, с. 185]. Біля 34% міського населення сконцентровано у восьми містах (Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів та Кривий Ріг). Якщо взяти до уваги населення, яке проживає у функціональній приміській зоні цих восьми міст, то це була б ще більша частка міського населення України (62%), оскільки кожне з цих міст є осередком великої міської агломерації. Сьогодні в Україні налічується біля 30 міських агломерацій, які перебувають в стадії формування. За багатоманітними оцінками, 36% населення країни проживає в 19 великих міських агломераціях. Зараз 5 агломерацій країни мають населення понад 1,5 млн осіб (Київ, Харків, Донецьк, Макіївка, Дніпро, Одеса). Отже функціональні особливості агломерацій зумовлені специфікою їх екологічних умов, які є найбільш придатними для розселення та розміщення наукомістких виробництв і вимагають придатного екологічного середовища, а ресурси цих

територій діють на їх розвиток та спеціалізацію.

У границях міських агломерацій слід виділити території, які здійснюють особливі рекреаційно-санітарні функції і мають розвиватися, насамперед, як національні парки, заповідні території, центри вивчення та збереження навколишнього середовища, відпочинку, туризму та рекреації, що потребує вибору нових галузей та посилення контролю за процесом їх формування із врахуванням екологічних обмежень.

Площа земель України складає 60353,8 тис. га. Площа земель міст складає 1341,9 тис. га, селищ - 564,5 тис. га, сільських поселень - 5672,4 тис. га, де живе усе населення. Максимальні площі населених пунктів сконцентровані в Івано-Франківській, Київській, Полтавській, Львівській областях (рис. 2.7).

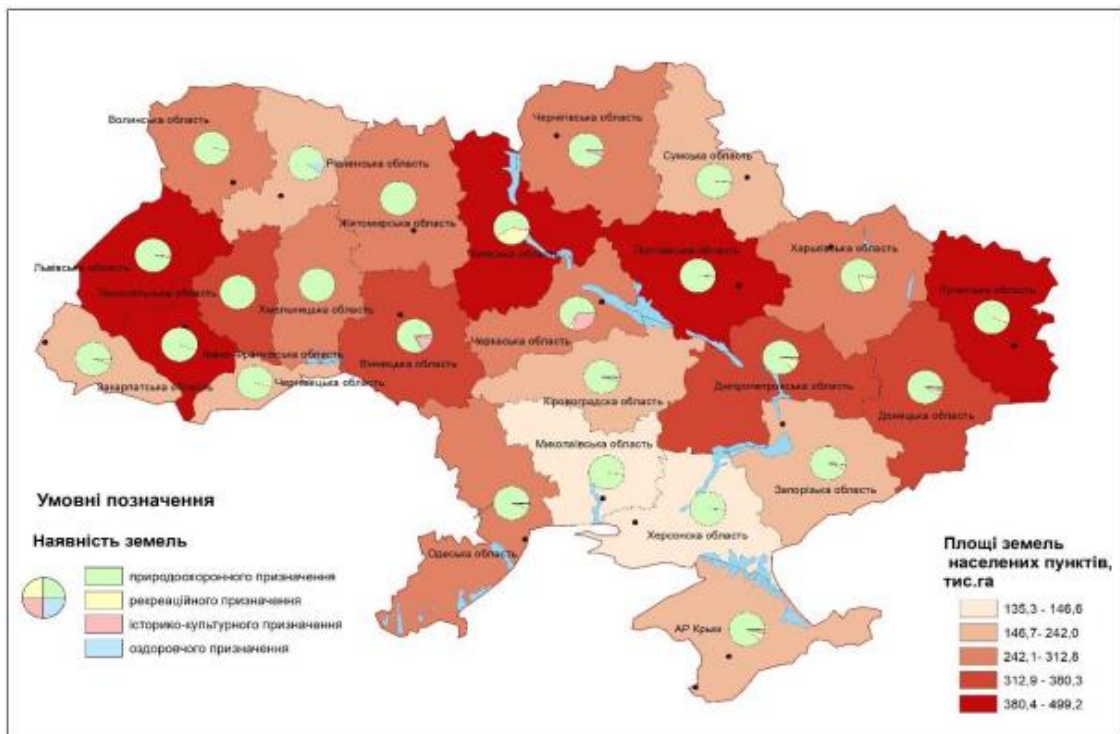

Рисунок 2.7 - Просторовий розподіл площ земель населених пунктів та наявності земель природоохоронного, рекреаційного, історико-культурного та оздоровчого призначення

Проведено оцінку структури функціональних типів територій (функціональних зон) країни в динаміці показників (2000 – 2020 рр.) за видами

та режимами їхнього основного використання (табл. 2.2). Тому перерозподіл функціональних зон не відбувався близько 20 років. Поки що в трансформації забудованих земель відбулися значні зміни: площа сільських населених пунктів зросла майже втричі порівняно з 2000 роком, а площа міських поселень – лише на 25%. Швидкими темпами збільшення площ населених пунктів відбувалося в приміських зонах великих міст, передусім у Києві, за рахунок переведення земель з категорії сільськогосподарських у категорію забудованих, неналежного зростання площ населених пунктів.

Таблиця 2.2 - Структура функціональних зон

Функціональна зона	Частка від площі держави	
	Станом на 01.01.2001р.	Станом на 01.01.2019р.
Урбанізації (збудована)	3,0	4,0
Зона сільського господарства	64,0	62,0
Зона національної екологічної мережі	24,0	25,0
Зона радіаційного забруднення	9,0	9,0

Сільськогосподарські площі зменшилися лише на 2% (у країнах Європи – 25-40%). Площа зони національної екологічної мережі, яка в Європі складає 40-50%, зросла лише на 1%. Збільшення площі національної екологічної мережі, перш за все, за рахунок зростання лісів, рекреаційних зон, впровадження екологічного та «зеленого» туризму на окремих сільськогосподарських угіддях та інших заходів, яких насправді не було.

Справді площа лісів та інших лісових масивів зросла лише на 133 тис. га. Лісистість в Україні (16%) залишається нижчою, ніж у країнах Європи. Теж недостатнє зростання площі земель, що використовуються для відпочинку.

РОЗДІЛ 3. СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У МІСТАХ

3.1. Раціональна організація міських територій

Методичним забезпеченням заходів щодо підвищення ефективності рекреаційного використання земель є зонування міських територій та оцінка універсальних критеріїв якості міського середовища як необхідної засади екологічного моніторингу та оптимізації природокористування. Потрібною умовою оздоровлення міського середовища є раціональність його територіальної організації – найкращий поділ міських територій за їхнім функціональним призначенням. Функціональне зонування є поширеним дієвим методом моделювання території, наслідком якого є не лише її поділ на поодинокі ділянки з рекомендованими видами і режимами використання, а й взаємозв'язок методів управління територією з її пріоритетами, плануванням управління, вирішенням конфліктів.

Неодмінною умовою оздоровлення міського середовища є раціональність його територіальної організації – найкращий розподіл міських територій за їхнім функціональним призначенням. Отже, міська територія має бути чітко розмежована відповідно до виду діяльності населення. Кожна форма життя населення - праця, побут, відпочинок - виставляє вимоги до організації простору.

Еколого-функціональне районування є одним із площин функціонального районування як в теоретичному, так і в практичному аспекті. Зацікавленість до нього виникла останнім часом у зв'язку з вивченням формування сталого природокористування та землекористування. Затим, еколого-функціональне зонування є найважливішою ланкою в методиці формування екологічного каркасу міської території, позаяк допускає встановити основні екологічні функції ландшафтних комплексів, виділити

окремі елементи та згрупувати їх в еколого-функціональні зони, аргументувати антропогенне навантаження на міську територію.

Функціональне зонування розкриває негативні риси плануючої структури міста, яка має включати: поперексмузжя промислових та житлових територій, розташування виробничо-господарських територій на естетичних та привабливих ландшафтах, різка недостача зелених насаджень та рекреаційних зон, тенденція до зменшення унікальних ландшафтів.

Однією із задач, що розв'язуються при еколого-функціональному зонуванні території, є вивчення техногенного впливу міської інфраструктури на природний комплекс. Прояви таких впливів різноманітні за характером, масштабом, інтенсивністю, тривалістю існування і впливають на окремі компоненти природного комплексу або, всупереч, впливають на всі його компоненти. Хід забруднення є вирішальним проявом техногенного впливу на природний комплекс, а в міських умовах він властивий практично всім видам техногенних впливів, є поширеним, відбувається на протязі розвитку та використання території та зачіпає всі компоненти природного комплексу.

Еколого-функціональне районування окреслює послідовність дій, яка полягає у формулюванні еколого-географічного положення геосистеми; синтезі ландшафтно-функціональних комплексів і функціональних зон; здійсненні зонування території; оцінці стану міської території та розробці характеристик щодо екологічного планування з метою поліпшення та збереження якості міського середовища, моніторингу.

Здійснено еколого-функціональне районування міських ландшафтів напрямом їх групування на еколого-функціональні зони: уразливі, природоутворюючі, еколого-стабілізуючі, антропогенно-техногенні (табл. 3.1). Водночас таке районування потребує певної умовності структури, позаяк окремі функції міських ландшафтів часто поєднуються та взаємопов'язані, що обтяжує процес визначення домінуючих функцій відповідно до цінностей екосистем та визначення пріоритетів.

Таблиця 3.1 - Структура еколого-функціональних зон

Еколого-функціональна зона	Елементи еколого-функціональних зон	Основні функції
Вразлива	Яри, піски, кар'єри, ділянки проявів зсувів, звалища, кам'янисті місця, солончаки	Руйнування природних і природно-антропогенних комплексів в результаті впливу ерозійних, дефляційних, геологічних і гідрогеологічних процесів
Середовище формуюча	Об'єкти природно-заповідного фонду, відкриті заболочені території, рекреаційні зони, ліси та лісовкриті площі, пасовища, сіножаття	Збереження генофонду біорізноманіття, збереження екосистем, формування мікроклімату, середовище для існування флори і фауни
Середовище стабілізуюча	Водоохоронні зони, прибережні захисні смуги, бульвари, сквери, набережні, рекреаційні території місцевого значення	Ерозійностабілізуюча, стабілізація урбоекосистем, регулювання водного і повітряного режимів та поверхневого стоку
Антропогенно-техногенна	Селитебні, промислові, сільськогосподарські зони, лінійні і вузлові системи інфраструктури	Забезпечення життєдіяльності

Науково аргументований поділ міст на функціональні зони та просторове оформлення є найважливішими складовими генерального планування забудови міських ценозів. Дієве застосування території залежить від її містобудівної цінності, а комплексне врахування архітектурно-містобудівних традицій, кліматичних, екологічних, ландшафтно-побутових та інших властивостей місцевих умов дає можливість охороняти навколишнє середовище, пам'ятки історії та культури. Планувальна структура міських поселень має формуватися на основі щільного розміщення та взаємозв'язків різних функціональних зон з врахуванням потреб населення. Забезпечення збалансованого застосування території потребує аналізу сучасного стану землекористування, інвентаризації нерухомості з метою виявлення невідповідності містобудівним нормам.

Використання методів ландшафтного проектування в землеустрою дає змогу правильно оцінити рекреаційний потенціал земель та виконати їх зонування, диференціювати рекреаційні землі за видами та напрямками рекреаційної діяльності з врахуванням рекреаційної оцінки природних ресурсів, існуючого землекористування. Ціллю зонування рекреаційного

землекористування є врахування внутрішньозональних властивостей територій, наслідки якого мають бути використані для обґрунтування заходів щодо покращення використання земель з урахуванням природно-територіальних властивостей, що виражені у поєднанні ландшафтних та екологічних умов. З точки зору використання землі як засобу рекреаційної діяльності, зонування дозволить вирішувати науково обґрунтовані питання організації рекреаційного землекористування.

Наше бачення процесу науково-методичного забезпечення еколого-економічного районування рекреаційного землекористування в міській місцевості полягає у визначенні пріоритету, спрямованого на раціональне використання та охорону земель, економне використання рекреаційних ресурсів у міській місцевості (рис. 3.1), в т. ч. задоволення потреб мешканців та відпочиваючих у відновленні і оздоровленні.

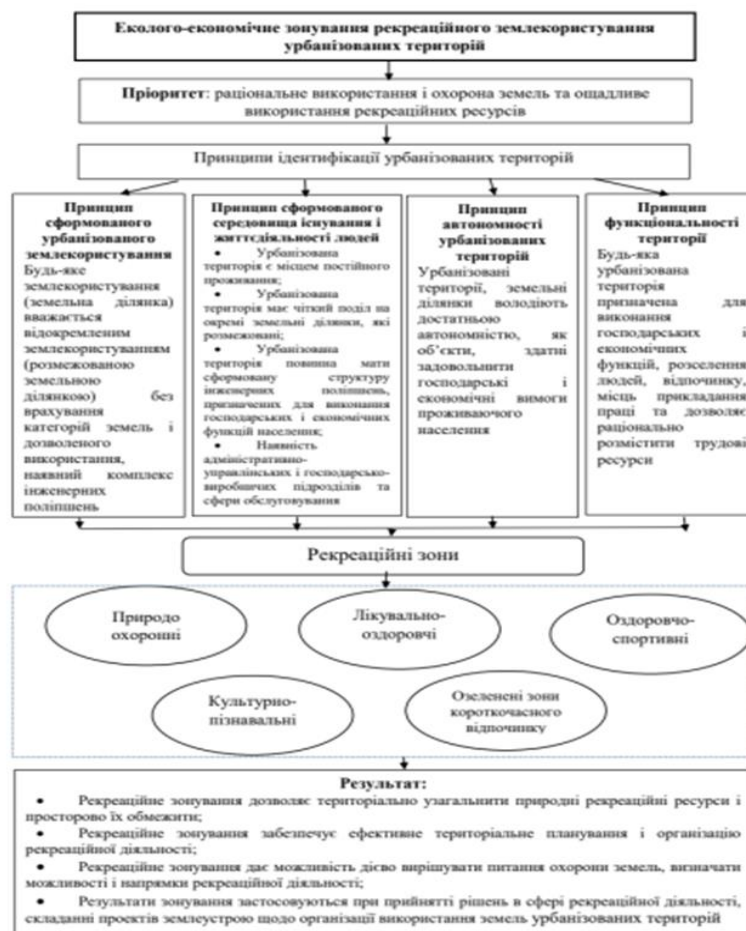

Рисунок 3.1 - Науково-методичне забезпечення еколого-економічного зонування рекреаційного землекористування урбанізованих територій

3.2. Просторове управління рекреаційним землекористуванням у містах

При переході до збалансованого розвитку держави слід застосовувати ефективні заходи керівництва економічними процесами з урахуванням екологічної складової. У цьому сенсі, на думку В. Ф. Семенова [36], основним елементом управління має бути виробництво з позицій забезпечення його екологічності з урахуванням екологічних, економічних та соціальних проблем. Екологічна сфера, у зв'язку з сучасною кризовою ситуацією в Україні, є сферою активного господарювання. Важливим завданням на національному рівні Ю. В. Бабіна [3] вважає управління з врахуванням екологічних факторів через використання економічних інструментів стимулюючого та примусового характеру та формування екологічної політики. Хумарова Н. І. досліджує управління напрямом рішення екологічних проблем та розвитку економіки на національному рівні як екологічно орієнтоване управління і вказує, що державне регулювання складається з таких елементів як: суб'єкт управління (система управління), відносини (менеджмент – процес), соціальна система (об'єкт управління), сфери та галузі суспільного життя [45, с.8].

Водночас нинішня система землекористування країни характеризується рядом екологічних та економічних проблем, що пов'язані із неефективним управлінням землекористуванням. Під землеустроєм розуміють сукупність взаємозв'язків між деталями системи управління, спрямованих на збереження, покращання та раціональне використання земельних ресурсів як головного об'єкта земельних відносин відповідно з планами і програмами розвитку території, а також сукупність організаційно-економічних та адміністративних методів.

У просторовому управлінні міськими територіями, здебільшого, переважає функціональний підхід, коли територія розглядається як сукупність окремих функціональних зон, що суперечить динамічним змінам

соціально-економічної структури та потребам міської громади, сучасним методам зонування. При плануванні та розвитку міської території не враховуються його внутрішні закони, не використовується повною мірою ресурсний потенціал [12]. Отже на всіх рівнях управління необхідно вирішувати гострі поточні та майбутні управлінські проблеми з врахуванням цілого кола екологічних та економічних проблем.

Таким чином, для вдалого функціонування соціально-економічної системи відповідно до мети управління окреслює виконання комплексу функцій: організації, планування, регулювання, мотивації, контролю. Враховуючи особливості структури рекреаційного землекористування, що об'єднує комплекс різнопланових суб'єктів, вдосконалюється роль і значення регулюючої функції системи державного управління, позаяк варто вбезпечити багатофункціональні взаємозв'язки та взаємодії суб'єктів господарювання рекреаційної сфери на виготовлення рекреаційних послуг за умов екологічно прийнятних обмежень. Такі обмеження віддзеркалюють об'єктивну необхідність забезпечення екологічно безпечного довкілля, охорони рекреаційних ресурсів, раціонального використання земель та формування придатного міського середовища.

Наше бачення процесу досягнення цілі екологічно-економічного менеджменту - через механізм, що допускає узгодженість елементів залежно від можливості отримання бажаного завершального результату. Вихідними елементами формування механізму еколого-економічного керівництва є визначений об'єкт управління та мета перетворення стану чи діяльності цього об'єкта. Тоді мета управління перетворюється в задачу управління. Відповідно до природних факторів управління вибираються методи впливу на їх стан і визначається набір потрібних управлінських ресурсів, за сприянням яких утворюється керуючий вплив на стан належних чинників управління.

Структурно-логічна модель віддзеркалює елементи землекористування міських територій (рис. 3.2).

Отже, структурно-логічна модель відтворює можливості розвитку

управлінських дій організаційної системи управління на комплексний об'єкт – рекреаційне землекористування міських територій.

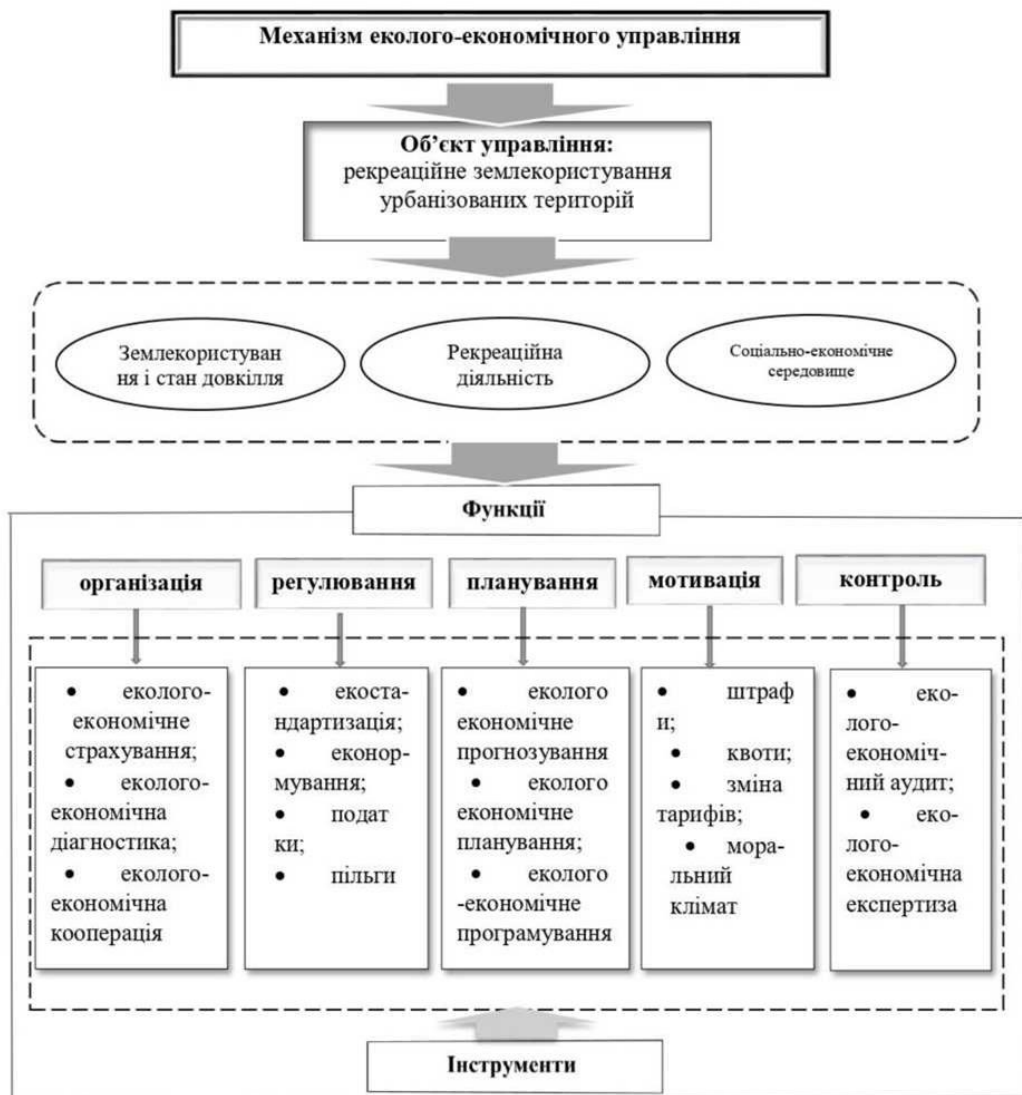

Рисунок 3.2 - Структурно-логічна модель механізму еколого- економічного управління

Таким чином, метою механізму еколого-економічного управління рекреаційним використанням земель є забезпечення збалансованого розвитку, а її здобуток досягається шляхом рішення наступних завдань:

- вбезпечити узгодженість дій усіх елементів механізму для досягнення підсумкового результату, кількісних та якісних рекомендацій розвитку рекреаційного землекористування, котрі відповідають регіональним перевагам;

- забезпечувати економічні та організаційні можливості регулювання стійкого мотивування збільшення внеску рекреаційного землекористування в розвиток регіону при збереженні екологічно безпечних умов території, напрямом удосконалення інструментів державного регулювання;
- підтримувати формування та реалізацію стратегічних цілей діяльності рекреаційного землекористування за результатами діагностики соціально-екологічної та економічної системи міської території;
- убезпечити формування та виконання оперативних планів допомоги підприємствам рекреаційного комплексу з врахуванням їх торгових інтересів на базі динаміки економічних та екологічних вимірів міської території;
- убезпечити систему контролю за процесом розроблення та впровадження екологічно-економічних управлінських заходів, а також юридично-економічну відповідальність за недодержання та невиконання завдань з метою удосконалення функціонального підрозділу механізму екологічного та економічного управління.

Структура еколого-економічного механізму управління рекреаційним землекористуванням систематизована шляхом деталізації складових процесів: аналітичного, стратегічного, регулятивного, контрольного, інструментального процесів (рис. 3.3).

Аналітичний напрямок визначає удосконалення двох процесів: аналіз питань розвитку рекреаційного землекористування в міських територіях, та його діагностика та моніторинг з врахуванням структурних змін в економіці.

Стратегічним напрямком є удосконалення підходів до обґрунтування складових стратегії розвитку рекреаційного землекористування в міській місцевості.

Цей напрямок передбачає вибір стратегічних цілей діяльності рекреаційного землекористування міських територій згідно з регіональними пріоритетами на основі аналізу діагностики еколого-економічного стану на

основі прогнозних вимірів.

Рисунок 3.3 - Напрями реалізації механізму еколого-економічного управління

Нормативний напрямок передбачає удосконалення процесу обґрунтування заходів еколого-економічного механізму управління та має оцінити назрілі проблеми розвитку рекреаційного землекористування в міських територіях, умови та критерії забезпечення ефективності державного регулювання; розглядати альтернативні рішення при розробленні заходів; передбачати результати прийняття та реалізації розроблених заходів;

конкретизувати процес здійснення рішення, доводячи його до всіх виконавців; забезпечувати зворотній зв'язок і своєчасне коригування рішень.

Контроль як напрямок механізму еколого-економічного управління рекреаційним землекористуванням визначає підвищення ролі контролю у функціональному блоці механізму забезпечення узгодженості процесу прийняття рішень та їх реалізації, що дозволяє знизити ймовірність помилок, узгодженості процесу прийняття рішень та їх виконання.

Інструментальний напрямок передбачає розробку комплексу інструментів з метою реалізації комплексу податкових заходів та мотиваційних комплексів.

Таким чином, використання механізму еколого-економічного управління рекреаційним землекористуванням ґрунтується на характеристиках міської території, формуванні бази даних діяльності та екологічних проблемах території, удосконаленні форм співпраці дій бізнесу та системи державного регулювання за суспільними пріоритетами із забезпеченням екологічної безпеки території.

3.3. Стратегічне планування розвитку рекреаційного землекористування міських територій

У господарській діяльності стратегія ототожнюється з розробкою довготермінових цілей, з «детальним комплексним планом. Є також розуміння стратегії як «узагальненої моделі дій уряду, потрібної для досягнення цілей шляхом збалансування наявних ресурсів». Максимального поширення набуло поняття значення стратегії, яка визначає виділення трьох її рівнів: по-перше, економічну стратегію, під котрою мають на увазі документально окреслений погляд про жаданий стан господарства та комплекс заходів та ресурсів, котрі використовуються владою для апроксимації подібної ситуації; по-друге, стратегічний план економічного розвитку, ніби комплекс карт, котрий залучає стратегію та документи щодо

їхнього виконання; по-третє, економічну стратегію як процес, що аналізується в комплексі з організаційними структурами і процедурами, які задають певні, схеми опрацювання економічної стратегії і забезпечують виконання стратегічних цілей та задач [7, с.42].

Розглядаючи значення розуміння економічної стратегії як прогнозно-аналітичного документа, слід зауважити, що дефініція фактичної економічної стратегії та стратегічного плану економічного розвитку майже абсолютно збігаються з теорією економічного розвитку. Суть стратегії розкривається в працях таких відомих класиків стратегічного планування, як І. Ансофф [2], Д. Клеланд [20], В. Кінг, С. О'Доннел [22], Г. Кунц. Відтак, І. Ансофф під стратегією розуміє набір правил прийняття рішень, якими керується організація у своїй діяльності [2, с. 27]. Водночас він розглядає стратегію як засіб досягнення довгострокових цілей розвитку. Г. Кунц, С. О'Доннелл розуміють стратегію як загальну програму, та поділ пріоритетів і ресурсів з метою досягнення широкомасштабних цілей [22, с. 31]. У. Кінг і Д. Клеланд розкривають стратегію загального напрямку, в якому варто шукати напрями досягнення цілей [20, с. 69].

Будь-яка стратегія встановлює перелік ключових довготривалих цілей і завдань, що розкривають напрямок подальших дій, а ще обсяг і правила розподілу ресурсів, потрібних для досягнення цієї мети. Враховуючи специфіку та масштаби стратегічних цілей, їх безпосереднє досягнення часто неможливе через обмеженість та брак ресурсів, необхідність витратити час на досягнення запланованих показників. На державному рівні в якості стратегічних орієнтирів зазвичай фіксуються значення ключових макроекономічних показників, таких як: ВВП і ритми його зростання, промислове та сільськогосподарське виробництво, інфляція та доходи тощо. На мікрорівні розроблення стратегії аналізується в контексті формування бізнес-плану підприємства, включає стратегію конкурентоспроможності, маркетинг, стратегію інновацій тощо.

Формування стратегії є наслідком стратегічного планування, під яким

розуміється алгоритм дій, що поєднує виконавців, ресурси, просторові та часові орієнтири. Власне саме стратегічне планування допускає вбезпечити узгодження цілей і завдань, прибутків і витрат виробників і споживачів, країни і домогосподарств, експортерів та імпортерів тощо. Виходячи з цільових функцій стратегічного планування розвитку туризму та рекреації в регіоні, варто найперше визначити чинники, що характеризують привабливість туристичного продукту чи туристичних послуг певної місцевості, її туристично-рекреаційний потенціал, які є факторами розвитку туристичної сфери у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Слід зауважити, що туризм і рекреація як сфера стратегічного управління характеризується: 1) якісними та кількісними цільовими вимірами, представленими з врахуванням регіональних стратегій розвитку туризму та соціально-економічного стану регіонів, пов'язаних з переміщенням туристичного потоку, якістю послуг, рівень цін, різноманітність туристично-рекреаційних продуктів, їх доступність для різних прошарків населення; 2) наявність організаційно-економічного механізму керівництва, представленого на рівні суб'єктів господарювання, муніципальних чи регіональних органів влади, значимість котрого наповнена економічними та соціальними стимулами для стабілізації туристично-рекреаційної діяльності для досягнення суспільно-державних цілей і завдань; 3) інноваційний сценарій стратегії розвитку окреслює якісне використання запасу, створює можливості для підняття якості життя та здоров'я в регіонах, розвиває суміжні галузі економіки шляхом перерозподілу доходів.

Стратегія сталого розвитку цілеспрямована на визначення пріоритетів, які враховують можливі шляхи розвитку туризму та відпочинку. Стратегія державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачає державну підтримку збалансованого розвитку довкілля та рекреаційного використання земель у містах. Відтак, Ціль 2 «Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу», відзначає закономірність зменшення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття, приміром шляхом вдосконалення

положень формування екологічної мережі, її розширення і невиснажного використання, а ще збереження особливих природних ландшафтів; скорочення негативного впливу ходів урбанізації на навколишнє середовище, зупинення знищення навколишнього природного середовища у межах міст, приміром, недопущення необґрунтованого знищення зелених насаджень у кордонах міст під час здійснення будівельних чи інших робіт, протизаконного відведення земельних ділянок, зайнятих зеленими насадженнями, під будівництво.

Методичний підхід до формування системи стратегічних орієнтирів рекреаційного використання земель у міській місцевості, на нашу гадку, базується на таких діях: постановка проблеми; визначення зацікавлених сторін; планування роботи; реалізація відповідних програм і проектів; оцінка, моніторинг, контроль (рис. 3.4). Разом ці дії становлять основу процесу вдосконалення та піднесення дієвого рекреаційного природокористування.

Рисунок 3.4 - Методичний підхід до формування стратегічних орієнтирів рекреаційного землекористування урбанізованих територій

Таким чином, стратегічне планування рекреаційного землекористування полягає у визначенні оптимального варіанту застосування ресурсів з врахуванням запропонованих проектів розвитку рекреаційного землекористування.

4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Відповідно до Закону України «Про охорону праці» на підприємстві з метою функціонування СУОП створюється служба охорони праці, призначаються працівники, які забезпечують вирішення питань охорони праці.

Служба охорони праці входить до структури підприємства як одна з основних служб, функціонує як самостійний структурний підрозділ (у вигляді групи спеціалістів, одного спеціаліста, або спеціаліста за сумісництвом), підпорядковується безпосередньо керівнику (власнику) підприємства і ліквідується лише у випадку ліквідації підприємства.

Умови комплектації служби охорони праці підприємства, її завдання, функції, права та відповідальність визначаються Положенням про службу охорони праці підприємства, яке затверджує власник.

Розподіл обов'язків, прав, відповідальності, характер зв'язків між керівником (власником), головними спеціалістами і керівниками виробничих підрозділів, а також службою охорони праці визначаються в посадових інструкціях. Проекти посадових інструкцій розробляються відповідними керівниками підрозділів і затверджуються керівником підприємства після погодження розділу, що стосується охорони праці, з керівником служби охорони праці підприємства.

Власник підприємства (організації) здійснює загальне керівництво роботою з охорони праці з метою створення в кожному структурному підрозділі і на кожному робочому місці умов праці відповідно до вимог нормативних актів, забезпечення додержання прав працівників, гарантованих законодавством про охорону праці, а також забезпечує:

- створення і функціонування системи управління охороною праці відповідно до чинного законодавства та Методичних рекомендацій про СУОП;

- створення служби охорони праці і призначення посадових осіб для вирішення конкретних питань з охорони праці;
- проведення наукових досліджень з безпеки праці і впровадження їх у виробництво за рахунок коштів підприємства;
- розробку та затвердження на підприємстві системи нормативних актів відповідно до рекомендацій Держнаглядохоронпраці щодо застосування «Порядку опрацювання і затвердження власником нормативних актів про охорону праці», що діють на підприємстві;
- організацію і функціонування контролю за етапом охорони праці на підприємстві і системи оцінки ефективності функціонування СУОП;
- розробку та впровадження заходів для усунення причин, що призводять до аварій, виробничих травм, професійних захворювань;
- проведення лабораторних досліджень стану умов праці;
- роботу відповідних комісій при розслідуванні нещасних випадків, аварій тощо;
- проектування, будівництво, введення нових, реконструйованих виробничих об'єктів, експлуатацію діючих відповідно до вимог нормативних документів про охорону праці (ННДІОП для малих і середніх підприємств розроблено перелік організаційно-методичних та нормативно-правових документів з охорони праці;
- застосування економічних важелів для підвищення зацікавленості працівників підприємства у створенні безпечних і безаварійних умов праці і дотриманні вимог охорони праці;
- виконання зобов'язань з охорони праці, відповідних розділів колективного договору;
- організує за участю профспілок реалізацію комплексних заходів щодо досягнення встановлених нормативів з охорони праці, впроваджує досягнення науки і позитивного досвіду з охорони праці тощо;
- затверджує інструкції з охорони праці та інші нормативні документи;

- організує проведення паспортизації та атестації робочих місць підприємства, які здійснюються в порядку і в терміни, визначені законодавством;
- організує проведення навчання з охорони праці;
- періодично проводить наради з питань охорони праці з керівниками виробництв, цехів, служб та інших виробничих підрозділів;
- не рідше одного разу на квартал заслуховує головних спеціалістів, керівників окремих виробничих підрозділів про виконання заходів з охорони праці щодо запобігання аварійності, виробничому травматизму і професійним захворюванням;
- розглядає результати комплексних обстежень стану охорони праці в окремих підрозділах і приймає відповідні рішення [31].

5. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Комплекс еколого орієнтованих засобів щодо захисту навколишнього середовища охоплює заходи, спрямовані на охорону і раціональне використання природних ресурсів, і заходи, які забезпечують нормативні санітарно-гігієнічні параметри середовища міських і сільських поселень. Соціально необхідні охоронні заходи поділяються на організаційні, економічні і містобудівні.

Організаційні заходи забезпечують на законодавчому рівні використання територій, форми власності, правовий захист територій, створення системи адміністративно-господарського управління територіями та спеціальної екологічної служби їх охорони.

Економічні заходи забезпечують впровадження ресурсоз берігаючих технологій, введення штрафних санкцій за порушення норм природокористування, визначення платежів і податків за використання територій, надання пільгових кредитів виробникам екологічно чистої продукції тощо.

Містобудівні заходи забезпечують охорону природного середовища за рахунок раціонального функціонального зонування території, створення санітарно-захисних зон, визначення територій природно-заповідного фонду, забезпечення екологічного балансу природно-ландшафтних та урбанізованих територій. Основні принципи екологічного захисту навколишнього середовища такі:

- раціональне використання цінних природних ресурсів;
- дотримання нормативів гранично допустимих рівнів екологічного навантаження на природне середовище та санітарних нормативів в місцях забудови;
- виділення природно-заповідних, ландшафтних, курортно-рекреаційних, історико-культурних зон з відповідним режимом їх охорони;

- встановлення санітарно-захисних зон для охорони водойм, джерел водопостачання і мінеральних вод, покладів лікувальних грязей, морських пляжів тощо.

Для захисту найбільш цінних елементів території навколишнього середовища вживаються заходи, спрямовані на заборону в їх межах, не властивої для них, містобудівної діяльності (крім будівництва об'єктів, що пов'язані з функціональною експлуатацією цих територій). Це стосується природних заповідників, заказників, природних національних парків, водоохоронних зон, зелених зон міст, зон санітарної охорони курортів.

Не допускається містобудівна діяльність на площах залягання корисних копалин (до погодження з органами державного гірничого нагляду), в районах розміщення породних відвалів вугільних шахт (ближче 200-500 м залежно від характеристик терикону), на земельних ділянках, забруднених органічними і радіоактивними відходами, у небезпечних зонах зсувів, селевих потоків і снігових лавин, у зонах можливого затоплення, у сейсмічних районах тощо.

Для охорони навколишнього середовища міських і сільських поселень у межах приміських зон на землях лісового фонду формуються «зелені зони» у складі лісопаркової та лісогосподарської частин, місць відпочинку, заповідних об'єктів.

Навколо міських і сільських поселень, які розташовані у безлісних районах, створюються вітрозахисні і берегоукріплювальні лісові смуги завширшки 500 м (для найзначніших і значних міст), 100 м (для великих і середніх міст) і 50 м (для малих міст і сільських поселень).

Історичне середовище з пам'ятками історії та культури зберігається і захищається на засадах створення спеціальних зон, які охоплюють місця концентрації пам'яток, зони регулювання забудови, які прилягають до охоронних зон, зони ландшафту, що охороняється, заповідні зони.

Конкретні заходи щодо захисту навколишнього середовища вживаються відповідно до специфіки окремих джерел забруднення [15].

ВИСНОВКИ

Дипломна робота розкриває сутність поняття «міська зона». Пропонується трактувати його як частину простору, що утворився в результаті його перетворення, і всередині якого сконцентровані та територіально зосереджені форми суспільства. Формування урбанізованої території є наслідком інтенсифікації соціального, економічного, екологічного розвитку, розповсюдження міського способу життя та формування нових форм і просторових структур розселення. Розвиток міських територій допомагає значному підняттю ролі міст у суспільному житті, характеризується концентрацією населення в окремих осередках, трансформацією соціального та культурного середовища та формування нових понять. Функціонування та розвиток міських територій є результатом трансформацій економічного та соціального простору, сприяє формуванню середовища для підняття рівня економічних інновацій та розвитку людського капіталу.

Доведено потребу проведення функціонального зонування, що допомагає науково обґрунтованому рішенню питань організації рекреаційного землекористування. Установлено, що екологічне та економічне районування, окрім рішення звичних проблем, дозволяє підійти до землекористування з позицій системного підходу, досліджувати земельні ресурси як комплексні ландшафтні та екологічні категорії. Задачею подібного зонування є: збереження природно-ресурсного потенціалу території; облік етапності, стабільності ландшафтів при прогнозуванні, плануванні, проектуванні використання рекреаційних земель; підтримання найкращого балансу між рекреаційним та іншими видами землекористування; вирішення проблем раціональної організації території.

Досягнення цілі екологічного та економічного менеджменту можливе за допомогою механізму, що дозволяє забезпечити узгодженість елементів управління відповідно до можливості отримання жаданого кінцевого

результату. Здійснення механізму екологічного та економічного управління рекреаційним землекористуванням в межах складових процесів ґрунтується на обліку рекомендацій урбанізованої території, потребує формування всебічної бази даних про роботу і екологічні проблеми простору, окреслює діагностику екологічного та економічного стану рекреаційного землекористування міської території, конкретизацію схем розроблення управлінських заходів, планів сприяння рекреаційного комплексу, покращення форм співробітництва діяльності і дій суб'єктів господарювання та систем державного регулювання згідно з суспільними пріоритетами із забезпечення екологічної безпеки простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт «Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля» (період: 2018 - січень 2019) / Матус С.А., Левіна Г.М., Карпюк Т.С., Денищик О.Ю. Фонд «Відродження». Київ, 2019. 117с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва, 1989. 519 с.
3. Бабина Ю. В. Практические вопросы идентификации экологических аспектов в системах экологического менеджмента. *Экология производства*. 2005. №11. С.16-24.
4. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. К. : «Палітра», 1997. 130 с.
5. Бережна І. В. Рекреаційний потенціал території: підходи до оцінки та використання. *Наукові записки*. Вип.7. Львів : Українська академія друкарства, 2004. 163 с.
6. Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Методичні підходи до удосконалення економічної оцінки природного багатства України. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. С. 16-19.
7. Боголюбов В. С., Быстров С. А., Боголюбова С. А. Экономическая оценка инвестиций в развитие туризма: учебное пособие для студентов высш. проф. учеб. заведений/ Под ред. В.С. Боголюбова. Москва : ИЦ «Академия», 2009. 125 с.
8. Боголюбова С. А. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов. Москва : Издательский центр «Академия», 2009. 256 с.
9. Географический словарь. ЦЕЛ : <http://www.ecosystema.ru/07referats/slovgeo/index.htm> (дата звернення 06.07.2019)

10. Доклад «Мировые перспективы урбанизации» за 2014 год. ЦКК <http://www.un.org/en/development/desa/publications/index.html> (дата звернення: 20.02.2019)

11. Доповідь Кабінету Міністрів України про стан реалізації Генеральної схеми планування території України за 2018 рік. Київ, 2019. 167 с.

12. Дорош О. С. Теоретико-методологічні засади територіального планування землекористування: монографія. Херсон : Грінь Д.С., 2012. 434 с.

13. Дорош О. С., Фоменко В. А., Купріяничик І. П., Свиридова Л. А. Фінансово-економічний механізм як універсальний інструментарій переведення землекористування на модель сталого розвитку. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 2. С. 13 - 22.

14. Дроздов А. В. Как развивать туризм в национальных парках России. Рекомендации по выявлению, оценке и продвижению на рынок туристских ресурсов и туристского продукта национальных парков. Москва : Экоцентр «Заповедники», 2000. 61 с.

15. Захист навколишнього середовища від забруднення. URL: <https://buklib.net/books/35815/>.

16. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. С. 27.

17. Зінченко Т. Є., Таратула Р. Б., Ступень Р. М. Земельно-ресурсний потенціал рекреаційних територій: монографія. Луцьк : Надстир'я, 2016. 216 с.

18. Калина Т. Є., Шушулков С. Д., Арзуманян Т. Ю. Земельно-ресурсний потенціал і його роль у сталому розвитку регіону. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Вип. 4 (82). 2019. С. 78-82.

19. Калина Т. ., Константинова О. В., Арзуманян Т. Ю. Розвиток туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. Харків : Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка, 2017. №3. С. 39-45.

20. Кинг У., Клиланд Д. Стратегическое планирование и хозяйственная политика/ под общ. ред. Г. Б. Кочеткова. Москва, 1982. 399 с.
21. Киф'як В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Книги - ХХІ. 2003. 300 с.
22. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. Том 1. Москва, 1981. 250 с.
23. Кусков А. С., Голубева В. Л., Одинцова Т. Н. Рекреационная география. Москва : Флинта : МПСИ, 2005. 496 с.
24. Лісове господарство України. Державне агентство лісових ресурсів України. Київ, 2019. 51 с.
25. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року в редакції Закону України від 8 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 17. С. 99; 2006. № 21. С. 170.
26. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). 3-є вид., перероб. та доп. Київ : «Альтерпрес», 2005. 436 с.
27. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2015 році. Київ : Міністерство екології та природних ресурсів України. ФОП Грінь Д. С. 2017. 308 с.
28. Николаенко Т. В. Процесс рекреационного освоения территории (на примере Крыма). Симферополь : Новый Крым, 1998. 193 с.
29. Новые модели развития городов. Точка зрения McKinsey&Company. По материалам статьи: Snannon Bouton, Jonathan Woetzel, Molly Lindsay. *The Mc Kinsey Quarterly*. № 27, 2013. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize.ru> (дата звернення: 18.01.2019)
30. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія/ за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.
31. Пістун І.П., Березовецький А.П., Ковальчук Ю.О. Охорона праці в галузі сільського господарства (землевпорядкування, геодезія): навч. посібник. Суми, 2015. 375 с.

32. Попович С. І. Туристично-екскурсійні ресурси України: Вступ до проблеми. Туристичні ресурси України. Київ : Типографія ФПУ, 1996. 13 с.
33. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С., Коваль Я. В. та ін. Київ : РВПС України, 1999. 716 с.
34. Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Наказ Мінприроди України від 22.06.2009 №330. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09#_\(дата_звернення_06.04.2018\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0679-09#_(дата_звернення_06.04.2018)).
35. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Львів : Світ, 1993. 240 с.
36. Семенов В. Ф. Екологізація економіки регіона : учеб. пособие. Одеса : Оптимум, 2003. 238 с.
37. Статистичний збірник «Довкілля України за 2017 рік» / за ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 225 с.
38. 147. Ступень М. Г., Дудяк Р. П., Ступень Р. М. Рижок З. Р. Проблеми розвитку галузі туризму у Львівській області. *Аграрна економіка*. 2018 Т. 11 № 3-4. С. 48-54
39. Ступень Н. М. Теоретичні аспекти та сутність збалансованого розвитку рекреаційних територій. *Ефективна економіка*. 2017. №4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 08.05.2019)
40. Теорія і практика управління розвитком міських агломерацій: монографія / С. В. Богачов, М. В. Мельникова, В. А. Устименко та ін. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. Харків : ТОВ «Водний спектр Дж-Ем-Пи», 2017. 209 с.
41. Третьяк А. М., Гребенник Г. В. Підтипи рекреаційного землекористування за характером використання природних рекреаційних ресурсів. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 4. С. 96-100.
42. Туристична діяльність в Україні у 2017 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики. Київ, 2018. 90 с.

43. Урбанізаційні процеси в Україні 1989-2013. Звіт Світового банку. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. 2015. 218 с.
44. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
45. Хумарова Н. І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій : монографія. Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. 408 с.
46. Черчик Л. М. Маркетинг рекреаційних територій: теорія, методологія, практика. Луцьк : ЛДТУ, 2006. 136 с.
47. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні. Луцький держ. технічний ун-т. Луцьк : ЛДТУ, 2006. 351 с.
48. Шушулков С. Д. Оцінка особливостей використання туристично-рекреаційного потенціалу Одеської області. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 4. С. 93-99.
49. Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований : монография. Симферополь : Таврия, 2003. 335 с.
50. Nigel H., Puente S. Environmental Issues in the Cities of the Developing World 2 (4), 1990. P. 291-302.